

ROALD E. KRISTIANSEN

ALMMI SPEAJAL

Risttalašvuohta
& eallinoaidnu 8-10 c.

ČállidLágádus

Oahpaheaddjiráva : Heidi Guttorm Einarsen

Sisdoallu

Mo lea oahpaheaddjiráva huksejuvvon	8
Mo geavahit oahppogirjji	8
Oahpahit OEE-fága vuodđoskuvllas	9
Oahpahit OEE – lea guottuidhukseamis sáhka.....	9
Friddjacealkin	10
Risttalašvuolta Oahppogirji s 7-11.....	11
Maid dadjá ML06S?	12
Váldooassi: Risttalašvuolta.....	12
INTRO Oahpaheaddjái	12
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis:.....	13
Mo álggahit oahpahusa	14
Gažaldagat oahppogirjetekstii.....	14
Vástádusat.....	14
Gažaldagat digaštallamii.....	15
Gos sáhtta oahpaheaddji lohkat eambbo?	15
Jesus Oahppogirji s 11-14	16
Maid dadjá ML06S?	16
Váldooassi: Risttalašvuolta.....	16
INTRO oahpaheaddjái.....	16
Jesus	17
Juvdálaš duogáš.....	20
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	22
Mo álggahit oahpahusa	22
Gažaldagat tekstii	22
Vástádusat.....	22
Gažaldagat digaštallamii.....	23
Gos sáhtta oahpaheaddji lohkat eambbo?	23
Bargobihtát ohppiide.....	23
Biibbal Oahppogirji s 14-23.....	24
Maid dadjá ML06S?	24
Váldooassi: Risttalašvuolta.....	24
INTRO oahpaheaddjái.....	24
Biibbal	24

Boares Testamentá - BT	25
Ođđa Testamentá - OT	25
Boares ja Ođđa testameantta oktavuodát	27
Biibbalčállagat	27
lešguđetlágan biibbaloainnut.....	33
Guovddáš doahpagat dán oasis	34
Mo álggahit oahpahusa	35
Gažaldagat tekstii	35
Vástádusat.....	36
Gažaldagat digaštallamii.....	37
Gos sáhtta lohkat eambbo?	37
Bargobihtát ohppiide.....	37
Áigeuovdilis risttalaš gažaldagat Oahppogirji s 23-33	38
Maid dadjá ML06S?	38
Váldooassi: Risttalašvuolta.....	38
INTRO oahpaheaddjái.....	39
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	39
Mo álggahit oahpahusa	40
Norgga girku Oahppogirji s 34-39.....	40
Maid dadjá ML06S?	40
Váldooassi: Risttalašvuolta.....	40
INTRO oahpaheaddjái.....	41
Norgga girku	41
Norgga girku dovddastustevsttat	44
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	44
Dehálaš dáhpáhusat ja jahkelogut risttalaš historjjás reformašuvnna rájes otnáži:.....	44
Mo álggahit oahpahusa	46
Gažaldagat tekstii	47
Vástádusat.....	48
Gažaldagat digaštallamii.....	48
Gos sáhtta lohkat eambbo?	48
Bargobihtát ohppiide.....	49
Friddjagirku ja risttalaš lihkadusat Oahppogirji s 39-46.....	49
Maid dadjá ML06S?	49

Váldooassi: Risttalašvuolta.....	49
INTRO oahpaheaddjái.....	49
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	50
Baptisma.....	50
Adventisma.....	51
Jehova vihtanat	52
Mo álggahit oahpahusa.....	53
Gažaldagat tekstii	54
Vástádusat.....	54
Gažaldagat digaštallamii.....	54
Gos sáhtá lohkat eambo?	55
Bargobihtát ohppiide.....	55
Risttalašvuoda mearkkašupmi kultuvrii ja servodateallimii Oahppogirji s 46- 51	55
Maid dadjá ML06S?	55
Váldooassi: Risttalašvuolta.....	55
INTRO oahpaheaddjái.....	56
Mišuneren	56
Sámegiella	56
Mo lea otná sámi risttalašvuolta?	57
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	57
Mo álggahit oahpahusa.....	58
Gažaldagat tekstii	58
Vástádusat.....	58
Gažaldagat digaštallamii.....	59
Gos sáhtá lohkat eambo?	59
Bargobihtát ohppiide.....	59
Risttalašvuolta suorrana Oahppogirjii s 52-62	60
Maid dadjá ML06S?	60
Váldooassi: Risttalašvuolta.....	60
Intro oahpaheaddjái.....	61
Ortodoksa risttalašvuolta	61
Katolisisma	62
Protestantisma/Vuostálastin.....	63
Muhtun dáid golbma risttalašvuodaárbevieruid váldoiesvuodat.....	64

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	65
Mo álggahit oahpahusa.....	65
Gažaldagat tekstii.....	65
Vástádusat.....	66
Gos sáhtta lohkat eambbo?	67
Bargobihtát ohppiide.....	67
Risttalašvuohta olggobealde Eurohpá Oahppogirji s 63-67	68
Maid dadjá ML06S?	68
Váldooassi: Risttalašvuohta.....	68
INTRO Oahpaheaddjái.....	68
Risttalašvuođa viidáneapmi ođđa áiggi.....	68
Risttalašvuođa viidáneapmi	70
Humanitára barggut	71
Ekumenalaš lihkadus	72
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	74
Mo álggahit oahpahusa.....	74
Gažaldagat oahppogirjetekstii.....	75
Vástádusat.....	75
Gažaldagat digaštallamii.....	75
Gos sáhtta lohkat eambbo?	76
Bargobihtát ohppiide.....	76
Girkodáidda, arkitektuvra ja musihka Oahppogirji s 68 – 71.....	77
Maid dadjá ML06S?	77
Váldooassi: Risttalašvuohta.....	77
INTRO oahpaheaddjái.....	77
Girkodálut.....	77
Govvadáidda.....	79
Báccit ja glássamalerijat	79
Liinnit ja liturgijalaš ivnnit.....	80
Musihka	80
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	81
Mo álggahit oahpahusa.....	81
Gažaldagat oahppogirjetekstii.....	81
Vástádusat.....	81

Gažaldagat digaštamii.....	82
Gos sáhtta lohkat eambo?	82
Bargobihattá ohppiide.....	82
Mii lea eallinoaidnu? Oahppogirji s 72-77	83
Maid dadjá ML06S?	83
Váldooassi: Eallinoaidnu.....	83
INTRO oahpaheaddjái.....	84
Eallinoaidnu gos ii leat religiovdna- eallinoaidnohumanisma	84
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	85
Mo álggahit oahpahusa	86
Gažaldagat oahppogirjetekstii.....	86
Vástádušat.....	86
Gažaldagat digaštamii.....	86
Gos sáhtta lohkat eambo?	86
Bargobihattá ohppiide.....	87
Eallinoaidnohumanismma teavsttat Oahppogirji s 78-83	87
Maid dadjá ML06S?	87
Váldooassi: Eallinoaidnu.....	87
INTRO oahpaheaddjái.....	87
Eallinoaidnohumanismma teavsttat	87
Eará eallinoainnoárbevierut	88
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	88
Mo álggahit oahpahusa	89
Gažaldagat oahppogirjetekstii.....	89
Vástádušat.....	89
Gažaldagat digaštamii.....	89
Gos sáhtta lohkat eambo?	90
Bargobihattá ohppiide.....	90
Oskkoldatkritihkka Oahppogirji s 84-87	91
Maid dadjá ML06S?	91
Váldooassi: Eallinoaidnu.....	91
INTRO oahpaheaddjái.....	91
Oskkoldatkritihkka.....	91
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	92

Mo álggahit oahpahusa.....	93
Gažaldagat oahppogirjetekstii.....	93
Vástádusat.....	93
Gažaldagat digaštallamii.....	94
Gos sáhtta lohkat eambo?	94
http://fritanke.no/	94
Bargobihtát ohppiide.....	94
Dáidda ja musihkka mat speadjalastet humanismma.....	95
Oahppogirji s 87-89	95
Maid dadjá ML06S?	95
Váldoassi: Eallinoaidnu.....	95
INTRO oahpaheaddjai.....	95
Guovddáš fágadoahpagat dán oasis.....	96
Mo álggahit oahpahusa.....	96
Gažaldagat oahppogirjetekstii.....	97
Vástádusat	97
Gažaldagat digaštallamii.....	97
Gos sáhtta lohkat eambo?	97
Bargobihtát ohppiide.....	98

Mo lea oahpaheaddjiráva huksejuvvon

Oahpaheaddjirávirji galgá doaibmat reaidun oahpahussii. Das leat ML06S máhttoulbmilat, duogášdieđut oahpaheaddjái buot fáttáide, gažaldagat oahppogirjeteavsttaide/kapihttalgažaldagat, digaštallan-gažaldagat, bargobihtát ja kopiijaoriginálat. Lean maiddái evttohan man láhkai oahpaheaddji sáhtta álggahit kapihttala/fáttá. Lassin leat čujuhusat das gos oahpaheaddji sáhtta gávdnat lassi dieđuid ja čujuhusat maiddái heivvolaš neahttasiidduide. Ohppiigirji sáhtta bláđet maiddái neahtas. Neahttasiidduin gávdnojit maiddái govat maid oahpaheaddji sáhtta geavahit álggaheami ja/dahje geardduheami olis.

Visot dáid sáhtta oahpaheaddji geahčadit/logadit ja árvvoštallat man láhkai son daid geavaha iežas oahpahusas.

Mo geavahit oahppogirji

Oahppogirji struktuvra lea huksejuvvon osiide main leat vuolit bajilčállagat ja loahpas čoahkkáigeassu. Oahppogirjii leat govat mat dorjot girji teavstta. Leat iešguđet vuogit mo oahpaheaddji sáhtta válljet geavahit oahppogirji. Son ferte dan dieđusge árvvoštallat dan mielde makkár oahppijoavku sus lea, ja man ollu áiggi son bidjá fáttá čađaheapmái. Čoahkkáigeasut gokčet ML06S máhttoulbmiliid, nu ahte muhtin fáttáid maid ii geargga nu vuđolaččat čađahit, sáhtta dušše čoahkkáigeasu válljet logastit.

Muđui lea čielggas ahte buot maid oahppit leat fáttás árvvoštallan,ságastallan, gullan ja gieđahallan ovdal go galget lohkat oahppogirjeteavstta, lea sidjiide buorre. Dalle leat maiddái fágalaš doahpagat ja dieđut čielggaduvvon. Oahppogirjeteaksta šaddá ollu álkit áddet go leat váras duogášdieđut orrumin sadjosis. Oahppit sáhttet geavahit reaidduid čorget ja rátkit dieđuid logadettiin. Dat gávdnojit lágádusa neahttasiidduin. Dieđusge gáibiduvvo ahte oahppit leat hárvánan dákkár reaidduide, ovdal go sáhttet daid iešheanálaččat geavahit ruovttubarguid oktavuodas.

Oahpahit OEE-fága vuodđoskuvllas

Oahpahit OEE – lea guottuidhuksemis sáhka

Osku, eallinoaidnu ja etihkka ii leat duššefal máhttofága. OEE lea dat fága mii eanemusat váikkuha guottuid ovddideamis ja doaibmá maid dego deaivvadansadjin ohppiide geain leat sierranas oainnut ja oskkoldagat.

Oahpahit iešguđet oskkoldagaid ja eallinoainnuid, mearkkaša seammá go oahpahit eará olbmuid oskkuid, jáhkuid ja bassi áššiid birra. Dákkár áššit leat ollu olbmuid dehálaččat eallimis. Lea dalle čielggas ahte oahpahit oskkoldagaid birra addá stuorra morálalaš ovddasvástádusa oahpaheaddjái. Oahpahus lea mielde hábmemin ohppiid guottuid eará olbmuid oskkuid ektui. Ii dušše dan, muhto maiddá hábme guottuid olbmuid birra geat oskot. Dát guoská maiddá mielohppiid ektui – geat sáhttet leat leastadiánarat, hellodatustibat, jehova vihtanat, adventisttat, juvddálaččat, risttalaččat, muslimat, buddhisttat, hinduisttalaččat, luondduoskkolaččat dahje humanetihkkárat.

Oahpaheaddji gii gilvá negatiiva guottuid muhtin oskkoldaga ektui, lea seammás mielde váikkuheamen ja hábmemin negatiiva guottuid olbmuid ektui geat čuvvot oskkoldaga. Dán birra berre oahpaheaddji smiehttat ja leat diđolaš ovdal go oahpahišgoahtá fága. Son berre guottuidis árvoštallat, ja láchit oahpahusa nu bures go vejolaš vai ii soardde ohppiid ja váhnemiid. Áigumuš lea ahte oahpahus galgá ovddidit áddejumi, árvvusatnima ja dialoga olbmuid gaskkas geain leat iešguđetlágan oskkoldagat ja oainnut oskkoldatgažaldagaide. Dattege skuvla ii goasse sáhte beassat eret das ahte muhtin oahpaheaddjit soitet rihkkut oahppolága, danne go oahpaheaddjit dábálaččat leat olbmot.

Friddjacealkin

OEE galgá fátmastit ja čohkket buot ohppiid, beroškeahhtá das makkár oskuduogáš sis lea.

Danne ii galggašii váhnemiin leat dárbu cealkit mánáid friddjan. Fága galgá ovddidit árvvusatnima, dialoga, áddejumi ja gierdevašvuoda áššiide mat gusket oskkoldagaide ja eallinoainnuide. Seammás galgá fága addit máhtu ja dieđuid oskkoldagaid ja eallinoainnuid árbevieruid, oskku čađaheami, iešvuodaid, mánggabealatvuoda, morála ja etihka birra.

Sihke oahppoláhka ja máhttolokten deattuha ahte sárdnideapmi ja oskkolaš meannudeamit eai galgga dáhpáhuvvat oahpahusas. Jos dat galget dáhpáhuvvat, de galget váhnemat sáhttit mánáidasaset cealkit friddjan/eret daid dáhpáhusain. Omd. Jos oahppit galget ipmilbálvalusas oassálastit. Sálbmálavlun ja rohkadallan maid sáhttet dakkár dilálašvuodas main váhnemat dáhttut friddjacealkinvuoigatvuoda geavahit. Fitnat girkus (go ii leat ipmilbálvalus) ii leat seammá go oassálastit ipmilbálvalusas. Áican, geahččan ja oahppan ii leat seammá go aktiivvalaččat oassálastit. Friddjacealkinvuoigatvuoda ii sáhte áicama ja geahččama oktavuodas geavahit. Oahpaheaddji/skuvla galgá dákkár vuoigatvuodaid ruovttuide álmuhit, vai sii sáhttet árvoštallat galget go vuoigatvuoda ja goas galget vuoigatvuoda geavahit. Oahpaheaddji galgá de iežas oahpahusa dan mielde plánet. Friddjacealkin ii gáibit ahte váhnen galgá ákkastallat dan ovddas. Ii leat vejolaš friddjacealkinvuoigatvuoda geavahit olles fága ektui. Skuvla ferte datte leat gárvvis das ahte muhtimin sáhtta geavvat nu ahte oahppit ja joavkkut juhkkovit muhtin dilálašvuodain. Datte galgá oahpaheaddji láchit dili nu ahte dát dáhpáhuvvá uhcimur lági mielde. Buorre diehtujuohkin ja buorit fágalaš ákkastallamat plánaid ektui sáhttet eastadit juohkima ja maiddái friddjacealkima.

Eambo friddjacealkimis, ja njuolggadusaid ja lágaid dan birra gávnnat dás:

http://www.regjeringen.no/Upload/KD/Rundskriv/2007/Rundskriv_F_15_07_informasjon_endringer_KRL_faget.pdf

Doabačielggadeapmi:

Osku = Tro

Oskkoldat = Religion

Risttalašvuohta Oahppogirji s 7-11

Maid dadjá ML06S?

Váldooassi: Risttalašvuohta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- Čilget risttalašvuođa ja risttalaš oskku eallindulkoma iešvuođaid eará árbevieruid ektui; ovttaláganvuođaid ja vuođđoerohusaid

INTRO Oahpaheaddjái

Risttalašvuohta vulggii Palestiinnás measta 2000 jagi dassá. Dat suorranii juvddálašvuođas.

Risttalašvuohta lea monoteisttalaš osku. Dat mearkaša ahte das lea okta áidna lpmil mii lea sivdnidan máilmmi ja buot eallima, ja geahččá bearrái ja čuovvu iežas sivdnádusa gitta máilmmi lohppii.

Vaikke risttalašvuohta lea monoteisma religiovdna de earrána dat eará Abrahamama religiovnain go dat dadjá ahte lpmil lea golbmaoktalaš. Golbmaoktalaš oahpa nanne ahte lpmilis leat golbma persovna: Áhčči, Bárdni ja Bassivuoigna. Go ipmil lea sivdnideaddjin ja Kosmos bajásdoalli, de lea Bárdni fas oaffarláppis mii lea geaidnu bestojupmái. Bassivuoigna addá fas eallima ja fámu girkui, ja identifiserejuvvo dávjá parakleten (veahkeheaddji) maid Jesus Johannesis 14:16:s lohpid ahte galgá bohtit su máhtajeddiid manjá go ieš lea vuolgán eret.

Vaikke lea leamaš garra sierramielalašvuohta daid ieš guđet persovnnaid luonddus, ja makkár oktavuolta sis leat nuppiiguin, de lea golbmaoktalaš ipmilgovva leamaš nanus buot risttalašvuođa denominašuvnnain gitta dan rájes go doktrina dohkkehuvvui girkočoahkkimis Nikeas jahki 325 m.Kr.

Jesus Kristus lea geaidnu bestojupmái risttalašvuođas, muhto mas bat olmmoš galgá bestojuvvot? Risttalašvuođas lohkat Áttán ja Eva eret čuoldima birra ipmila gilvvagárddis eará oainnuin. Árbesuttu oahpa mielde lea daid álgo olbmuid nággárvuođa, go dat borret dan gildojuvvon muoras, konsekveansa buot čuovvovaš buolvvaide. Árbesuddu ráhkada njielu gaskkal olbmuid ja lpmila, muhto go lpmil šaddá olmmožin de ráhkada dat šaldi iežas

ja dan suddolaš olbmo gaski, juoidá mii addá olbmuid vejolašvuoda muosehit agálaš eallima lpmila báitagis.

Inkardnašuvdnaoahppa, oahppa gos lpmil šattai olmmožin ja attii bestojumi árbmoskeanjka olbmuide, juogaduvvo buot risttalaččaid gaskkas. Gávdnojit muhtun oainnut mo olmmoš ieš sáhtá váikkuhit iežas bestojupmái. Luthera oainnu mielde lea dušše osku mii sáhtá beastit olbmo, muhto katolihkalaččat deattuhit vel olbmo daguid dan lassin.

Globaliseren ja glocaliseren. Risttalašvuolta heiveha otná ja amas servodagaide.

Čuvgeheapmi, liberaliseren, demokratiseren ja sohkašbelliid ovttadássásašvuolta leat čoavddasánnit maid sáhtá namuhit go lea sáhka dan birra makkár ovdánanproseassat leamaš ja leat ain máilmmis. Seammás lea otná mátkkošteapmi, fárren ja sosiála mediat váikkuhan dasa ahte olbmot ja álbmogat gulahallet ja ohppet ja árvoštallet guđet guimmiid eallineavttuid ja jurddašuvugiid. Girku leamaš áiggiid čađa fárus sihke vuostálastimin ja doarjumin ja servodatdigaštallamis mielde. Girku oainnut leat vuhtii váldon servodatdigaštallamiin, muhto risttalašvuoda guovddáš sisdoallu lea gierdan servodatrievdademiid rievddakeahhtá. Risttalašvuoda guovddáš sisdoallu heive buot máilmmi kultuvrraide ja servodagaide. Dat lea globaliseren.

Sámit válde ođđa oskku alcceseaset, muhto heivehedje dan iežaset jáhkuide ja meanuide. Badjelmanahatáigge sii čuvvo ja praktiserejedje guokte oskku. Dađistaga dat šattai oktan, ja dakkár mii sin mielas heivii ja lei dohkálaš sin eallindili, jurddašeami ja kultuvrra ektui. Dat lea glocaliseren.

Dál risttalašvuolta gávdno juohke guovllus máilmmis. Measta 1/3 oassi máilmmi álbmogis gullet risttalaš oskui. Dutkan čájeha ahte risttalašvuoda osku njiedjá Eurohpás ja USA:s, muhto lassána Afrihkás (máttabealde Sahara) ja Asias.

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis:

eallinoaidnu, oskkoldat, searvevuolta, servodat, árbevierru, báidnit, hábmet, viiddidit, globaliseren, glocaliseren, ovdaristtalaš (førkristen), pluralisttalaš servodat (servodat mas

leat máŋga iešguđetlágan oainnut, oskkut, beroštumit, ja buot leat servodagas, eiseválddiin dohkkehuvvon), universála, assosieret

Mo álggahit oahpahusa

- Oahppit sáhttet dáiddagovvagirjjiin dahje neahtas ohcat Jesus-govaid ja árvvoštallat mo Jesus govvejuvvo iešguđet láhkai. Dát čájeha ahte olbmui leat iešguđet oainnut Jesusii ja mo son lei, ja deattuhit iešguđet osiid su mitalusas.
- Sáhttibehtet lohkat Biibbalteavsttaid: Matt 28, 19; Luk 3,21-22; Joh 1, 14-18; Apd 2,32-33; Kor 13,13 ja Kol 1,9-20. Dáid čálabáikkiin iešguđet láhkai bohtá ovdan ahte Jesusis lea sihke almmálaš ja olmmošlaš luondu, ja ahte Ipmil lea golmmaoktasaš (treenig). Biibbal gávdno dás: <http://www.bibel.no/Nettbibelen/Bibeltekstene>

Gažaldagat oahppogirjetekstii

1. Manne lea osku ja eallinoaidnu dehálaš olbmo eallimis?
2. Manne lea dehálaš ahte mii oahppat oskkoldagaid, eallinoainnu, etihka ja filosofiija birra?
3. Maid mearkaša sátni globaliseren, ja mo dáhpáhuvá dat?
4. Mii lea globaliseren?

Vástádušat

1. Dat speadjalastet olbmo čiekŋalis oaiviliid, ja leat mielde hábmemin olbmui, servodagaid ja searvevuodaid juohke kultuvrras.
2. Vai mii bastit áddet eallindulkajumi ja etihka ja servodatrievdademiid.
3. Ovtastallat eará guovllu olbmuiguin ja kutuvrraiguin

4. Glokaliseren dáhpáhuvvá go globaliseren oidno/vuhtto báikkálaš servodagas. Báikkálaš kultuvra váldá fárrui amas kultuvrraid osiid.

Gažaldagat digaštallamii

Ságastit dan birra mo sámi rittalaš rituálat leat eará guovlluid rittalaš rituálaid ektui. Dása sáhtá geavahit verddediagramma veahkin buohtastahttimii.

Gos sáhtá oahpaheaddji lohkat eambo?

Elstad, Hallgeir: Nyere norsk kristendomshistorie. Fagbokforlaget. 2005.

<http://www.kirken.no/>

Jesus Oahppogirji s 11-14

Maid dadjá ML06S?

Váldooassi: Risttalašvuohta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- Čilget risttalašvuođa ja risttalaš oskku eallindulkoma iešvuođaid eará árbevieruid ektui; ovttalárganvuođaid ja vuođđoerohusaid

INTRO oahpaheaddjái

Risttalaččat oaivvildit ahte Jesus válddii buot máilmmi sudduid olggiidis ala ja jámii russii máilmmi álbmoga dihtii. Son vuittii jápmima badjel ja čuožžilii bajás. Dán láhkai son ovttastahit buot máilmmi olbmuid ja Ipmila. Dat mearkkaša ahte buohkat geat oskot Jesus Kristusii bestojit ja ožžot agálaš eallima. Sii oskot ja jáhkket ahte Jesusis lea ipmillaš fápmu maid son attii iežas máhttájeddjiide vai sii galge dan muitalit buot olbmuide miehtá máilmmi. Dat lea bassi vuoigŋa. Bassi vuoigŋa doalaha čoahkis sin geain lea oktasaš jurdagat ja jáhkku dán hárrái. Ipmil lea sihke sidvuideaddji, bassi vuoigŋa ja Jesus Kristus. Jesus ja su eallin ja oahpahuš lea risttalašvuođa oskkoldaga guovddáš.

Eallinnjuolggadusat eai leat guovddážiis risttalašvuoda oskkoldagas.

Jesus

Dan maid diehtit Jesus birra, bohtá eanemusat njealji evangeliumas ođđa testameanttas. Evangeliumaid namat leat Matteus, Markus, Lukas ja Johannes. Maid leat čállán 40 jagis, sullii 60 jagi m.Kr. gitta 100 jagi m.Kr, nu daddjon ovttá dahje guokte buolvva maŋŋá Jesusa jápmima. Jesus eallináiggi ja čálalaš gálduin gaska lea nu guhkki ahte ii oktage sis geat leat čállán evangeliumaid leat ieža oaidnán dáhpáhusaid maid birra sii čállet. Mánŋa dutki odne oaivvildit ahte lea váttis vástidit gažaldahkii gii historjjálaš Jesus lei, sihke danne go evangeliumat leat čállojuvvon ollu maŋŋá daid duođalaš dáhpáhusaid, ja go dain leat nu eará lágan ja váilevaš govva Jesusis.

Evangeliumaid čállit geavahedje juo gávdomis muitalusaid Jesusis, ja čálle vai dat mearkkašedje sidjiide juoidá ja sin searvegottiide dađi mielde man dilis dat ledje. Sáhtá nu dadjat ahte muitalusat heivejedje risttalaš searvegottiide vuosttaš čuohtejahkáii m.Kr. Muitalusat vuodđudit daidda vátna jagiide dahje mánuide go Jesus oahpahii, su russiinávlenjubmái ja maid evangeliumačállit oaivvilledje su jápmin mearkkašii.

Evangeliumat eai leat dan dihtii biografijat mat muitalit visot Jesusis, muhto muitalusat maid čállit oaivvilledje leat deháleamos dáhpáhusat. Dat addet miellagiddevaš gova Jesus doaimmain ja ovdanbuktet oanehis dulkojuvvon bihtáid guhkit sártniin. Sártnit, nie go leat čállojuvvon evangeliumas, leat evangeliumčállit komponeren.

Galilea statusa leat maid ollu digaštallan, dan oasis gos Jesus bođii, makkár oktavuoha das lea leamaš Palestiinnái ja makkár oktavuoha das lea leamaš Romerikii, gosa Palestiinná gulai.

Roggamat mat leat dahkkojuvvon Sepphoris gávpogis, muhtun kilomehtera olggobealde unna giláža Nasareta, gos Jesus bajásšattai, leat dahkan ahte mánggas eahpidit lei go duođaid su duogáš nu doaresbealde Romerike váldegotti go ollosat leat háliidan čuoččuhit .

Sepphoris lei eallasis urbána guovddáš ja váldogávpot Galileas. Jesusa sártnit eai dattetge leat čujuhuvvon urbána, romalaš báidnašuvvon jovkui, muhto eanadolliide, guolásteddjiide ja dábálaš olbmuide, geat ledje seamma sosiála dásis go ieš lei. Muitalusat muitalit ahte Jesus lei huksejeaddji.

Jesusa birra jorre máhtajeaddjit, olbmot geat čuvodedje su ja háliidedje gullat su sártniid. Su vuogis mielde son gohčui olbmuid guođđit barggus ja čuovvut su.

Son mátkkoštii ovttas singuin Gennesaret jávrri birrasa smávva gávpogiin ja sárdnidii. Mii mearkkašii ahte son muhtun muddui rasttildii gustojeaddji servodat- ja bearašstruktuvrraid. Su guottiheaddjit ledje sihke nissonat ja dievddut.

Su sártniid iešvuohtha lei ahte son geavahii govaid ja veardádusaid mat galge oažžut guldaleddjiid jurddašit ja imaštallat. Juoidá mii ovttastii su eará ge juvdálaš oahpaheddjiiguin. Mii leat gullan ahte lea váddásut rikkis olmos beassat almmi riikii go kamela áibmečalmmi čađa, mii oaidnit gal soađđása lagamužžamet čalmmis, muhto eat oainne hirssa iežamet čalmmis.

Evangeliuma logadettiin de čuhcet golbma beali čalbmái, su oahpahanámmát, su imašdagut ja áddejupmi dahje ipmárdus mo son lea Messias. Dutkit áddejit dahje ipmirdit ieš guđet láhkai namahuvvon beliin, ja dat boahťa das go evangeliumat – mat leat deháleamos gáldut Jesusis – čilgejit ja dulkojit dáhpáhusaid mat leat dáhpáhuvvan mángalot jagi árat dan láhkaid dego čállit ieža livččet leat leamaš duođašteaddjin dáhpáhusaide.

Jesusa oahpahuš doaibma lea guovddážiis buot evangeliumain. Gos lea sárdni ipmilváldegotti birra guovddážiis. Muhto ipmilriika ii leat oktageardánis cealkámuš. Mángasat leat deattuhan ahte Jesusa sártnit boahťevaš ipmilriikka birra dain leat politihkalaš sisdoalut dego vuostedeaddun Romerikii. Muhtumat leat Jesusa nu viidát árvoštallan dego revolušuvdnadahkin gii ovttastii iežas gefiiguin ja gillájeddjiiguin ja gáibidii servodaga molsašumiid. Vuostedeaddun leat fas earát čuoččuhan ahte ipmilriika lea Jesusa dulkojumi mielde vuoinjalaš dilli.

Modearna dutkamušas lea historjjálaš Jesus árat juo čujuhuvvon messiasdahkaluddin. Earát leat fas čuoččuhan ahte Jesus vuosttamužžan sárdnidii ahte loahppaáigi lea lahka, nu ahte son lei loahppaáigeprofehta. Soapmásat leat fas oaivvildan ahte son lei viisodatoahpaheaddin. Dien oaivila lassin leat muhtumat evttohan ahte son lea leamaš báidnašuvvon kynismmas, greikkalaš filosofa suorgi mii lei kriittalaš mángga beallái servodagas.

Muitalusaid hirpmahuhtti bealit leat su imašdagut. Son nuppástuhtii čázi viidnin, astadii muora, bovttii olbmuid jápmimis eallimii. Stuurra oassi imašdaguin ledje buoridanipmašat. Muhtumat fas go son vuojuhii birui olggos olbmuiin geat ledje devdojuvvon biruin. Gaskameara birrasis Jesus áiggis ledje birot duođalačča ja ledje čilgehussan dávddaide.

Imašlaš buorideamit Jesus-lihkadusas ledje gávdnojedje maid eará sullasaš oskkuin dan áigge. Eará ášši lea fas ahte imašdaguid – várra dulkojuvvojedje ge – mánnga eará láhkaid olbmuiin, erenoamážit lei go Jesus daguid guottiheaddjin vai vuosttildeaddjin. Guottiheaddjit gal válde daguid mearkan ahte Ipmil lea Jesusiin. Muhto imašdaguid sáhtte maid navdit noaidevuhtan, dahje religiovnnaš skelbmošeadji koanstan.

Gažaduvvo maid mii lea erohus imašdaguin ja noaidevuodas risttalašteavsttain, ovdamearkka dihtii golbma evangeliumas, gos Jesus sivahallojuvvo devdojuvvon Sáhtánis go son vuojeha olggos bahávuoiŋnaid. Risttalašteavsttain lei hui dehálaš deattuhit ahte go Jesus ja su máhtajeaddjit dahke imašdaguid, de ledje dagut maid Ipmil dagai sin bokte.

Jesus nammaduvvo dávjá evangeliumas Kristusin. Mii lea greikalaš jorgalus hebrealaš duohpagis “Messias” ja oaivilduvvo “dat vuidojuvvon”, nammadus mii laktojuvvo vuosttamuzžan gonagassii. Dan áigásaš juvdálašvuodas mii erenoamážit deattuhii boahhteáigevuordámušaide, gos Messias lea guovddáš hápmin. Son lei dat beasti gii galggai boahtit ja lonistit juvdálaččaid. Go ledje mánnga oaivila mas son galggai sin lonistit ja mo son galggai ovdan boahtit, de ii lean dušše ovttá ášši dihtii Jesus nammaduvvui Messiasan. Evangeliumat maid ráhkadit mánnga áddejumi dahje ipmárdusa Messias-hámis mat leat vižžojuvvon ieš guđet juvdálaš ovdagovain. Seammás ovddastit evangeliumaid messiasdulkomat juoidá ođđa. Dat go son guhte gillá heahpatlaš ruossajápmima, galggai loktejuvvot juvdálaččaide vuoti Messiasin, gal iskkadii olbmuid árbevirolaš hámi jurdagiid. Risttalaš teologijias šattai dat guovddáš oassin. Go Jesus navdojuvvui leat Ipmila bárdni, de ruossanávlejubmi váikkuhii dasa mo Ipmil áddejuvvui dahje ipmirduvvui. Empatija singuin geat gillájit, lea aspekta risttalaš ipmilgovas.

Jesus návlejuvvui russii beassáš basiid áigge Jerusalemas. Beassážit leat juvdálaččaid Egyptas eret vuolgin muihto ávvudeapmi ja eret beassan egyptalaš váldegottis. Beassážit ledje ráfehii áiggit. Eiseválddit ballet dalle várra eanet stuimmiin go muđui. Árbevirolaš eret beassan egyptalaš váldegottis, sáhtii čuožžilahttit vuostehágu romalaččaid vealaheami vuostá. Ledje

ollu juvdálaččat geat háliidedje eret beassat romalaččaid válddis, juogo politihkalaš molsašumi bokte dahje lpmil vehkiin dahje sihke ja ahte guktuid vehkiin. Dan maid Jesus dagai vai eiseválddit fuomášedje su, ii leat áibbas čielggas gal. Muhto golbma evangeliumas muitaluvo ahte son manai Jerusalemii, fallehii ruhtalonuheddjiid, njeiddii sin bevddiid, vuojehehii sin olggos tempelis ja áiggui buhtistit tempela. Dáhpáhus gal sáhtii dulkojuvvot dego riidodahkun. Go juvdálaččaide lei religiovdna ja politihka čavga oktii gođđojuvvon. Buot evangeliumat čájehit ahte Jesusa tempel moaitin lei oassin su oahpas ja eiseválddit dovde várra dan juoga lágan uhkádussan. Evangeliumat mitalit mo romalaččat ja juvdálašbáhpát ovttas barge vai ožžo gitta váldit Jesusa mii mearkašii ahte guktot joavkkut ledje dovdan uhkádusa.

Evangeliumat mitalit ovddos guvlui ahte Jesus bajás čuožžilii jábmiid luhtte goalmát beavvi ja ahte son oidnojuvvui su máhtajeddjiin njealljelogi jándora ovdal go son bajás manai albmái. Logi beavvi dan maŋŋá fas, mitala Apostaliiddagut, bođii Bassi Vuoignja almmis vuolás sidjiide ja sidjiide geat osko Jesusii. Bassi Vuoignja lea govva lpmila fámus ja dan lahkavuodas girkus siste, ja mitalus čujuha ahte oskkolaččaid searvegotti lahtuid lea lpmil válljen.

Juvdálaš duogáš

Go Jesus lei juvdálaš de manai son dan dihtii synagogii sábbáhis, manai Jerusalemii allabasiid áigge, dulkui juvdálaš čállagiid sin oahpahas ovttas farisealaččain ja juvddálaš čálaoahppavaččain. Jesus čujuha dávjá Moses-láhkii, profetaide ja sálmmaide.

Risttalašvuohta doalahii oktavuodá juvddálaš teavstaide, muhto eanaš risttalaččat luovvanedje eret Moses-lágaid dárkilis čađaheamis.

Palestiinnás ledje Jesus áigge dihto juvddálaš joavkkut. Go Jesus guottiheaddji joavkku veardida dáidda joavkkuide de sulastahtii joavku eanet dego ođđa juvddálaš joavku go ođđa religiovdnan.

Sii geat álggos čuovoledje Jesusa, namahit dutkit odne Jesus-lihkadussan. Namahus deattuha ahte joavku lei loažžadit čohkkejuvvon ja ii sulastahtán ovttage risttalašvuođa maŋit hámiid. Jesus-lihkadus muittuha veahá dego vuosttildeapmi ja ođadeapmi juvddálašvuhtii. Jovkui gulle olbmot geat ledje guođđán iežaset bearrašiid, vuolgán

sárdnemátkkiide ja šaddan oassin ođđa searváí, muhto guottiheaddjit gávdnojedje maid fásta ássiid gaskkas. Guottiheddjiid lagaš gaskavuodat bohte ovdan go sii gohčodedje iežaset oabbán ja vielljan.

Mánnga guottiheaddji ledje Jesus jápmima maŋŋá ásaiduvvan Jerusalemii. Sin jođiheaddji lei Jakob, Jesusa viellja. Searvegoddi jávkkaí Jerusalem gahččama maŋŋá mii lei 70 m.Kr., muhto juvdálašristtalaš joavkkut báhce eallit Syria, Eufratii ja Tigrisii guovlluide.

Stuorámus riidogažaldat lei boarráseamos risttalašvuodas ahte olbmot geat eai lean birračuhppojuvvon ja eai doallan Moses-lágaid báhkkomiid, sáhtte go sii šaddat risttalažžan.

49 m.Kr. gohččojuvvo risttalašjođiheaddjit čoahkkáí Jerusalemii vai besse čilget dán gažaldaga. Dalle mearriduvvui ahte báhkinlaš risttalaččat eai dárbbášan šaddat “juvddálažžan”, mii mearkkašii ahte sii galge doallat Moses-lágaid ja birračuhppojuvvot, vai besse searvat risttalaš searvegoddái. Dat šattai vuoitun Paulusa linjáí, mii mearkkašii ahte risttalašvuolta šattai juoidá eará go dušše searvi dahje skuvla juvddálašvuoda siskkobealde (vrd. Apostaliiddagut, kap. 15).

Risttalaččat eai šat doallan juvddálaččaid ipmila válljejuvvomiid, muhto oaivildedje ahte dat árvonamahus lei bohtán sidjiide Jesusa bokte.

Risttalašvuolta leavai vuos álggos daid guovlluide gos ásse juo juvdálaččat. Ja vaikke Paulus čuoččuhii ahte son lei gohččojuvvon sárdnidit báhkiniidda, de dáhpáhuvai greikagielalaš juvdálaččaid bokte sirdašupmi daidda geat eai lean juvdálaččat. Juvdálaččat gal maid sárdnidedje juvdálašvuoda bealistan. Nu daddjon ipmilbalolaččat lei namahus sidjiide geat eai lean birračuhppojuvvon juvdálaš synagogain. Muhtumat daid “ipmilbalolaččain” šadde risttalažžan.

Go Paulus jorgalahtii oskui sin geat eai lean birračuhppojuvvon, mearkkašii guhkes lávkesteapmi eret juvdálaš vieruin, muhto duođalaš risttalaš oskudovddastus Romalaš riikkas šattai easkka Paulusa jápmima maŋŋá, nuppi čuohtelogu molsašumis. Dalle ledje juo Jesus guottiheaddjit oidnogohtán dego sierra joavkun ja mat gohčoduvvojit dalle “risttalaččat”

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

Eallináddejummi, dovddastus, agálašvuohta, oskucealkka, vuodđooassi, birastahttit, doaimmevaš, polyteisttalaš, oinnolaš, beasti, bestojupmi, gillámuš, inkárnašuvdna (Ipmil dahká iežas oidnosiin almmolašvuhtii), earuhit, báhkkun, gielddus, mávssolaš

Mo álggahit oahpahusa

Maid muitet oahppit das maid ovdal leat oahppan Jesusa birra? Oahppit sáhttet noteret skovváii maid ožžot oahpaheaddjis.

Gažaldagat tekstii

1. Guđe oskucealkagat ovdanbuktet risttalaš vuodđooasi?
2. Goas mearriduvvui Nikealaš oskudovddastus?
3. Manne lea oskudovddastus dehálaš girku?
4. Gii, jáhkket risttalaččat, lea sivdnidan máilmmi?
5. Mo Ipmil dagai iežas oinnolažžan olbmuide? Dasa lea sierra doaba, mii?
6. Maid mearkašii Jesusa bohtin máilmmi álbmogii?
7. Mii earuha risttalašvuođa juvddálašvuođas ja islámas?
8. Mii earuha risttalašvuođa omd Buddhismmas ja Hinduismmas?
9. Dárbbasa go risttalašoskkolaš čuovvut risttalaš lágaid ja báhkkomiid? Manne/manne ii?
10. Gii, jáhkket risttalaččat, lea geaidnun bestojupmái?

Vástádušat

1. Jesus lea riegeádan Áhčis agálašvuođas. Son russiinávlejuvvui min ovddas.
2. Jagi 325 m.Kr.
3. Dat čájeha maid girku ja risttalašvuohta deattuha (mii lea deháleamos) ja čuoldit eret daid jáhkuid mat eai soaba girku oahpain.
4. Ipmil.
5. Inkárnašuvnna bokte

6. Friddjandahkat sivdnádusa eret bahávuođas ja soabahit Ipmiliin.
7. Ipmil šaddá olmmožin
8. Osku ovtta áidna Ipmilii
9. Ii dárbbáš, go ráhkistit Hearrá ja lagamuččat lea deháleamos. Dat rehkenasto geaidnun bestojupmái.
10. Jesus

Gažaldagat digaštallamii

1. Muhtimin gullat dahje lohkat olbmuid geat leat imašláhkáii dearvasmuvvan. Muhtimat gohčodit dákkár dáhpáhusaid imaš dáhpáhusan. Leat go don gullan dákkár dáhpáhusaid birra? Mital.
2. Ollugat rohkadallet Ipmilii go leat váivves dilis, balus dahje morrašis. Maid don dagat go leat dákkár dilis?

Gos sáhtta oahpaheaddji lohkat eambo?

Bargobihtát ohppiide

Oahppit sáhttet iešguđet láhkai govvet Jesusa. Duojsis sáhttibehtet hutkat vugiid mo su govvet. Sáhttibehtet málet, hábmet legobirccuin, duddjot muoras, gova duddjot ávdnasiiguin, omd: náhkis, glásas, báhpiris, geđggiin, jna. Dahket čájáhusa.

Biibbal Oahppogirji s 14-23

Maid dadjá ML06S?

Váldooassi: Risttalašvuolta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- Gávdnat Biibbala guovddáš čállagiid ja čilget Boares ja Ođđa testameantta oktavuodaid
- Ságaskuššat válljejuvvon biibbalteavsttaid mat leat vižžojuvvon profehtaid girjjiin, poehtalaš girjjálašvuodas ja viisodatgirjjálašvuodas, ovttas evangeliumas ja ovtta Bávlosa reiviin ja čilget dáid teavsttaid iešvuodaid ja váldojurdagiid
- Ságaskuššat iešguđetlágan biibbaloinnuid

INTRO oahpaheaddjái

Biibbal

Deháleamos risttalaš čála lea Biibbal. Duohta bealis dat lea teakstačoakkáldat. Dat markkaša ahte ollu sierralágan teavsttat leat čohkkejuvvon ja šaddan biibbalin. Eanas risttalaččat eaiggáduššet biibbala ja Biibbal lea máilmmi dábáleamos girji ja lea jorgaluvvon 1800 gillii. Biibbal lea gáldun sihke oskkoldatlaš gažaldagaide, oahppogažaldagaide ja etihkkii. Dat lea váikkuhan garrasit sihke kultuvrii ja gillii doppe gos risttalašvuolta lea sajáiduvvan.

Datte lea čielggas ášši ahte álgoristtalašvuolta almmustuvvui/muitaluvvui njálmmálaččat.

Jesusa sánit, su dágut ja mitalusat su birra. Dađistaga maddái oskudovddastusat.

Dađistaga dat čállojedje ja váldojuvvo atnui. Go bohciidedje mánggaoaivilvuodát, de ledje čállon teavsttat dat mat rehkenasto dehálepmosiin. Easka jagi 300 m.Kr vuodustuvvui ja mearriduvvui ahte dat galgá leat girku ja buot risttalaččaid teakstačoakkáldat.

Sárdnon sánis lea stuorát vuoibmi ja fápmu ja dán láhkai galggai biibbala sátni šaddat duohta ja ealli diehtun risttalaččaide. Ollugat máhttet dehálaš osiid ja rohkosiid badjeloavve, ja báhppa sárdnida girkus ja liturgiija čađahuvvo njálmmálaš vuogi mielde.

Bestojupmi ja dan mitalusat leat risttalašvuođa váldosisdoallu ja guovddáš mitalusat. Bestojumi historjá galggai sihkkarastot ja galggai oidnot ja mitaluvvot ollu sajiin Biibbalis. Biibbalis galggai boahtit ovdan ahte osku dasa ahte Ipmil lei sihke sivdnideaddji ja beastileaddji lei deháleamos.

Boares Testamentá - BT

Boares Testamenttás (BT) leat 39 girjji mat leat iešguđet šáŋŋeris ja mitalit dološ Israela birra. Dat lea stuorámuš ja boarráseamos oassi Biibbalis, ja čállui hebrealaš gillii. BT lea oktasaš sihke juvddálaččaide ja risttalaččaide. Testamentá sátni mearkkaša šiehtadus ja čujuha dasa ahte Ipmil ja olbmot leat dahkan šiehtadusaid áiggiid čađa. Teavsttat leat guhkes áiggiid čađa čohkkejuvvon. Vuosttaš teavsttat čállojedje birrasii jagi 600 o.Kr. Dalle čállojedje papyrusbáhpirii maid ii sáhtán máhccut. Danne ráhkaduvvojedje rullan. Ovdal dán, mitaluvvojedje mitalusat njálmmálaččat buolvvas bulvii. Doppe leat historjjálaš mitalusat, mitalusat, lágat, sálmmat, jáhkut (myter), máidnasat, divttat ja viisodat čállosat. Čállosiin sáhtta lohkat makkár oktavuoha lei Ipmila ja Israel-álbmoga gaskkas, ja mo eana ja olbmot sivdniduvvojedje. Čállosat leat čállon ovdal sihke juvddálašvuođa oskkoldaga ja risttalaš oskkoldaga, muhto leat vuođđun guktui oskkoldagaide. Maiddái Isláma lea viežžan, dahje ožžon ollu idéaid ja váikkuhuvvon boares testamenttálaš čállosiin ja dábiin.

Ođđa Testamentá - OT

Ođđa Testamentá lea Biibbala nubbi ja oanimus oassi. Das leat 27 girjji ja lei álggus čállon greikka gillii. Greikka giella lei dan áigge eangalsgiella. OT čállui gaskkal jagi 60 ja 120 m.Kr. OT teavsttat leat juhkon njealji oassái, sisdoalu ja hámi mielde. Evangeliiat mitalit eanaš Jesusa ja su eallima birra. Erenoamážit sáhtta lohkat su jápmima ja bajásčuožžileami birra. Evangeliija sátni mearkkaša buorre diehtu, dahje illu sáhka. Evangeliiat leat čállon iešguđet áiggis ja iešguđet čállis. Čállosat leat čállon njálmmálaš mitalusaid mielde ja muhtin čállosat

leat dan mielde maid olbmot leat oaidnán ja áican. Sii geat leat čállán evangeliijaid leat dieđusge Jesusa bealušteaddjit ja risttalaččat, ja stuorámus beroštupmi lea deattuhit ahte Jesus lei lpmila bárdni ja ideála olmmoš. Dás ferte muittus atnit ahte Jehova vihtanat oaivvildit ja jáhkket ahte buot mii Biibbalis čuožžu, lea lpmil ieš muitalan, ja olbmot eai leat čállán ja muitalan. Sii eai doarjju dan oaivila ahte olbmot leat čállán ođđa testamenttá dáhpáhusaid. Apostaliid dagut muitalit mo vuosttaš risttalaččat elle, ja mo risttalašvuohta leavai miehtá Roma-riikka. Reivviin sáhttit lohkat mo čállá rávvii olbmuid ja muittuhusaid das mo Jesus elii. Johanasa almmustusas sáhttá lohkat mo son jáhkká ahte manjimuš áiggit eatnan alde šaddet ja mo ođđa máilbmi šaddá.

Ođđa Testamentá lea risttalaččaide deháleamos oassi Biibbalis. Dán oasis sáhttá lohkat ollu Jesusa eallima ja jurdagiid birra.

Jesusa muitu elii njálmmálaš muitalusaid bokte guhkká. Olbmot muitaladde guđet guimmiide imašmuitalusaid ja oahppocealkagiid maid Jesus lei dadjan ja oahpahan olbmuide.

Deháleamos muitalusat muitaledje russiinávlejumi, hávdádeami ja bajásčuožžileami birra.

Dađistaga olbmot čálligohte dáid muitalusaid mat dál leat evangeliumaid vuodđun. Fargga dát šadde bassi čállosat. Bávllosa reivvet leat dehálaš čálalaš gáldut mat muitalit ollu das mo servodat lei dan áigge go Jesus elii. Seammás reivvet čájehit ahte son lei risttalaš ja garrasit beroštii risttalašvuođas ja dan ovdáneamis. Reivviid bokte son neavvui mo olbmot galge eallit ja bagadii sin oskkoldat gažaldagaid ektui. Reivviin sáhttit maid lohkat mo dilálašvuođat ledje muhtin searvegottiin. Bávllosa reivvet leat čállon gaskkal jagi 48 ja 56 m.Kr. Bávllos árvideames ii goasse ieš deaivan Jesusa. Muhto Apostaliiddaguin muitaluvvo ahte son vásihii oainnáhusa mii jorgalahtii su risttalašvuhtii. Ovdal dan son lei juvddálaš. Bávllos jođii ja oahpahii olbmuide bestojumi ja Jesusa vuoigŋalaš beliid birra, ja ahte olbmot galge oskut vai besse eret bahávuodas, ja ožžo agálaš eallima almmiriikkas.

Boares ja Ođđa testameantta oktavuodát

Risttalaččat jáhkket ahte Biibbal lea mitalus Ipmila ja olbmuid gaskavuodaid birra. Dan guovddáš mitalus lea bestojupmi. Boares testameanttas einnostuvvo mángga sajis ahte bestojupmi galgá boahit. Risttalaččat jáhkket ja oskot ahte Jesus lea dat bestojupmi maid olbmot ledje vuordán ja mii lei einnostuvvon boares testameanttas.

Dat mii earuha BT ja OT lea ahte OT sárdnida ja mitala dan ođđa oskkoldaga birra. Maŋŋá Jesusa áiggi, čuoovuleaddjit čuoovugohte su jurdagiid/ideálaid ja eallinjuolggadusaid. Jesus ii čuvvon juvddálaš oskkoldatlaš lágaid (juvddálašvuoda lágat čužžot BT:as). Son ovtastalai ja servvoštalai ja veahkehii olbmuid geat sierranas sivaid geažil ledje lihccojuvvon dahje olgguštuvvon searvevuodas, danne go eai nagodan čuoovut juvddálaš lágaid. Dan eai sáhtán su vuostáleaddjit dohkkehit, ja danne son nammaduvvui verrošeadjin ja gárttai russiinávlejuvvot.

Luthera oaivila mielde leat BT:as einnostusat (Profetiijat) mat einnostit Jesus Kristusa boahtima , ja OT:as mitaluvvo gii son lei ja su oahpu birra.

Biibbalčállagat

Profehtat

Profehtat ledje virggálaččat biddjon (Ipmila bokte) meannudit ja geahččat bearrái Gaskanuortta-servodaga politihkalaš ja oskkoldatlaš áššiid. Sii galge geahččat bearrái ahte olbmot čuvvo šiehtadusa mii lei dahkkon Israel-álbmoga ja Ipmila gaskkas. Sii šadde dájvja cuiggodit ja áššáskuhttit olbmuid geat eai čuvvon lágaid. Eanaš profehtat ledje albmát/dievddut, muhto ledje muhtin nissonat maid geat leat ožžon profehtastatusa. Mirjam, Mosesa stuorraabbá lei okta dain. Profehtat elle nu ahte ledje buorit ovdagovat earáide. Biibbalis gávdnat 16 profehčačálloša, ja dasa lassin gullat eará profehčaid birra eará čállošiid. Samuel, gii vuoiddai gonagas Saul ja gonagas David, lei vuosttáš stuorra profehča Israelis. Nubbi stuorra profehča lei Elias. Profehča Boares testameanttas jáhkii ahte Ipmil lei gohččun sin, ja ahte sárdnidedje Ipmila dáhttu, ii iežaset. Mánnga profehča álggahedje dájvja sin sága: -“Nu cealká Hearrá”. Dat čájeha ahte lea Ipmil gii cealká, eatge sii.

Leat golbma ášši mat leat oktasačča eanaš profehčaid ságain:

1. Moite buot eahperehelašvuodaid maid oidne, erenoamážit riggáid ja fámolaččaid gaskkas.
2. Dubmejedje ipmilmeahttunvuoda, ja gohčču álbmoga oskut Ipmilii.
3. Sárdnidedje boahhteáiggi birra, álbmoga Ipmila bestojumi birra. Muhtimat namuhedje Messias beastin gii galggai boahtit.

Mánngga profehtas ledje máhtajeaddjit geat čuvvo ja čálle profehta sániid, dan beales go earkil profehta čálle muhtin ráje ieža. Dat 16 profehtačállosa Boares testameanttas juhkkuojuvvot njealji stuorra ja dat 12 smávva profehtagirjái. Dát juohku lea girjjiid sturrodaga/guhkkodaga mielde.

Profehtagirjjiid lista:

Njeallje stuorra profehtagirjji:

- Jesaja
- Jeremia
- Esekiel
- Daniel

Guoktenuppelot stuorra profehtagirjji:

- Hosea
- Joel
- Amos
- Obadja
- Jona
- Mika
- Nahum
- Habakkuk
- Sefanja
- Haggai
- Sakarja

- Malaki

Girječoakkáldat mii gohčoduvvo “profehntan”, leat 3 čálusjoavkku: “ovddeš profehntat”, “stuorra profehntat” ja “guoktenuppelot -profehnta-girji”.

Vuosttaš joavku, “ovddeš profehntat”, lea rievtti mielde muitaleaddji girjjit mat govvejit iešguđet Israel-álbmoga historjjá dásiid Moses áiggi maŋŋá dassái go álbmot jođihuvvo riikkabáhtarussii Babylonas sullii 587 jagi ovdal Kristusa. Dáidda rehkenasto buot čállosat Josva rájes 2. Gonagasgirjái.

Nubbi joavkkus, “ovddeš profehntat”, leat dat stuorra profehntaidčállosat, namalassii profehntat Jesaja, Jeremia ja Esekiel. Maŋemuš, “guoktenuppelot- profehnta-girji”, sisttisoallá oanehis profehntaidčállosiid Hosea ja Malaki. Profehntain gávdnat seaguhusa duopmo- ja beastisárdnideami. Muhtin dáin lea lpmila duopmu bahávuođa badjel guovddážis ja earáin fas álbmotbeastideabmi guovddážis. Profehntat sihke fáruhit ja jeđđejit álbmoga, bagadit eahperehálašvuođa ja luobahasa, ja sárdnidit boahnteáigge beastideami ja doaivaga birra.

Jesaja lea dat profehntagirji mii lea eanemus dovddus ja eanemus geavahuvvon risttalaš árbevierus. Ođđa testameanta čujuha dávjá “Hearrá gillájeaddji bálvát” govvideapmái Jesaja kapihtal 53, ja áddet dan ja eará teavsttaid einnosteapmin Jusu boahtimii, ja profetiijan su gillámuššii, jápmimii ja bajásčuožžileapmái.

Viisodatgirjjálašvuolta ja poehtalašgirjjálašvuolta

Golbma girjji boares testameanttas gohčoduvvojit viisodatgirjjálašvuontan. Dat leat Job, Salomo sátneláskkut ja Sárdnideaddji. Eanaš kultuvrrain lea viisodatgirjjálašvuolta mii ovddastuvvo poehtalaččat ja sisttisdollet dološ etihka, eallinoainnu eallinnjuolggadusaid. Sámi kultuvra leamaš njálmmálaš kultuvra, muhto earát leat áican, muitalan ja čállán mo

sámit elle. Daid birra sáhtta lohkat earret eará girjji: Kulturmáhttu: Lemet Jon Ivvár ja Lemet Jon Aage. ČálliidLágádus 2005. Vuosttaš gearde go ilmmat čáluš maid sámit ieža leat muitalan, dáhpáhuvai jagi 1910. Dat lei Johan Turi girji: Muitalus sámiid birra. ČálliidLágádus 2012.

Biibbala viisodatgirjjálašvuohta sisttisdoallá eallinviisodaga, filosofalaš dieđu ja máhtu iešguđetlágan virggiid ja oskkoldatlaš áddejumi birra. Dat čuoovvolit beaivválaš vásihusaid omd: “Guldal áhčát bárdni, ja ále vajáldahte maid eatnasat leat oahppan!” (Ordsp 1,8)

Dán girjjálašvuođa áigumuš lea oahpahit álbmogiidda Ipmila ja ipmillaš máilmmiortnega birra. Olbmot galget áddet ja diehtit mii buorre eallin lea, ja dat gáibida máhtu Ipmila birra. Buorre eallin lea rikkis, ráfálaš ja guhki.

Job girji lea viisás Job birra. Sus lea alla status servodagas, son lea rikkis, sus leat mánát ja buorre eamit. Boares testameanta čujuha ahte olmmoš geas dákkár buorre eallin lea, lea buresivdniduvvon. Muhto de fáhkka Job gillá dáhpáhusaid eallimis mat eai leat nu buorit. Son massá eamidis, mánáid ja visot opmodagaid. Ieš buohccá ja ihttu garrasit. Liikká son lea Ipmilbalolaš. Son cealká: “Galgat go mii dušše Ipmila buriid dustet. Eat go mii galgga maiddái baháid dustet?” (Job 2,10)

Job ustibat bohtet guossái. Go lea muhtin beivviid leamaš jaska, de son váidališgohtá. Son dovdá ahte ipmil lea su beahtán. Son dovdá ahte Ipmila eahpevuoiggalašvuođa, ja ahte lea eahpevuoiggalaš ahte son galgá gillát. Lea go dárbu oskut Ipmilii go eallin lea nu eahpevuoiggalaš ja dievva váttisvuođaiguin? Girji digaštallá dán gažaldaga dialogahámis. Job ja su ustibat digaštallet, ja sii leat buohkat viisát, muhto dasa ii gávdno vástáduš. Dasto beassá Ipmil iežas sániiguin čilget sivdnádusa vuoiggalašvuođa. Job ii šat dalle váidal, ja su eallindilli rievdá buoret guvlui fas. Son dearvvasmuvvá, náitala ja oažžu čieža bárdni ja golbma nieidda, ja son šaddá riggát go goasse ovdal leamaš. Job girji viggá čilget ahte buot olbmot sáhttet vásihit váttisvuođaid eallimis ja gillát stuorra gillámušaid. Lea lohpi váidalit sihke Ipmilii ja ustibiidda. Lea dehálaš ahte ustibat guldalit, veahkehit ja čájehit ovddasmorraša go nuppis leat váttisvuođat eallimis. Job girji leat noveallahápmásaš muitalus ja muhtimin leat sihke monologat ja dialogat. Dutkit jáhkket ahte girji lea čállon 500-400 jagi o. Kr.

Viisodatgirjjálašvuolta namuhuvvo muhtin ođđa testameanttalaš čálabáikkiin. Jesus čuovui daid ja geavahii daid go čilgii guldaleddjiide/máhttájeddjiide mo galge eallit. Maiddái Paulus geavaha ordsp go lea sáhka buriin vuotimis bahá badjel. (Rom 12, 20). Muhtimat oaivvildit ahte Jesus lea seammá rollas go Joba, ja ahte Ipmil Jesusa čađa/bokte ieš guoddá gillámušaid. Sárdnideaddji ii leat siterejuvvon ođđa testameanttas ollenge.

Evangelium

Ođđa testameantta njealji evangeliija (Matteus-, Markus-, Lukas- ja Johanas-evangelium) mitalit Jesusa eallima ja oahpa birra, ja eanemus deaddu su jápmima ja bajásbadjáneami birra. Vaikko lea seamma historjá maid dulkojit, de dahket dan iešguđet láhkai. Dat dáhpáhuvvá go deattuhit ieš guđet ášši, leat ilbman iešguđet birrasiin, ja čállon iešguđet vuostáiváldiide. Evangelia mearkkaša: Illu sáhka.

Evangeliiat čállojedje bagadussan ja sárdnideapmin. Dat čállojedje vai olbmot eai galgan oahppat boasttuvuođaid. Dađistaga go čalbmevihtanat jápme, de šattai dárbu čállit daid ja čállosat šadde dehálaččat. Dán proseassas šadde njeallje evangeliija ja ožžo bassičálus-statusa. Dan áigge čállit čálle gieđain papyrus- dahje pergameantarullaide. Boares rulla boldojedje dahje čihkkojedje. Čállit fertii lean dárkil ja čállit juste nu mo čuoččui, muđui sáhtte šaddat eahpečielggasvuođat sisdoalu ektui.

Golbma vuosttaš evangeliija gohčoduvvot dábálaččat synoptihkalaš evangelium (greikalašgielas “synopsis”, “oaidnit fárrolágaid”, “oktanasoaidnu”). Dáid evangelium lea nu olu mii lea seammalágan. Dáid sáhtášii bidjat bálddalagaid ja veardidit vearssas versii. Ovttaláganvuolta dáid golmma gaskkas boahá go lea geavahuvvon seamma gáldut. Dábálamos čilgehus dása lea ahte Matteus ja Lukas vuolggasadji lea Markus, muhto maiddái eará gáldu, njálmmálašgáldu, maiddái gohčoduvvon Q (tuiska “Quelle”, “gáldu”). Muhto dain leat maid áššit mat leat erenoamážat dan ovttaskas evangelium, nu gohčoduvvon sierranasáššit.

Markus-evangelium rehkenasto leat boarráseamos evangelium ja jáhkkimis lea ilbman sullii 70 jagi maŋŋá Kristusa. Lea jáhkkimis čállojuvvon risttalaččaide geain buohkain ii lean juvddálaš duogáš.

Matteus-evangelium čállojuvvui jáhkku mielde 75-90 jagiid gaskkas maŋŋá Kristusa, ja juvddálašristtalaččat váldoulbmiljoavkun. Lea čállon álggus evangeliumas, jáhkkimis go dan álgu risttalašvuodas reahkanastet máŋgasat ahte lea boarráseamos, seammás go seamma áiggis maid lei eanemus geavahuvvon girkuin.

Lukas-evangelium ilmmat sullii seamma áiggis go Matteus-evangelium, sullii 75-90 jagi maŋŋá Kristusa. Leat seamma čállit go Apostalaš ráhkadusain. Čállit deattuhit leat eanet historihkkárin go maid daid eará evangeliumat dahket. Evangelium čállojuvvui jáhkkimis iijuvddálaččaide, muhto vuhtto maid lagaš oktavuoha juvddálaš birrasiid ja historjái.

Johanas-evangelium ilmmat maŋemustá dán njealji evangeliuma gaskkas, jáhkkimis sullii 75-90 jagi maŋŋá Kristusa. Lea oalle earálágan sihke hámi, giellageavaheami ja sisdoalu dáfus daid earáid ektui. Evangelium lea eanet meditatiivalaččat ja filosofalaččat go dat eará. Lea čielgasit duogáš juvddálaš birrasis, muhto lea maid gealddus dan ektui.

Bávlos/Paulusa reivve

Gii lei Bávllus? Son lei álggus juvddálaš, muhto vásihii juoga ja šattai risttalaš ja oskkui ja jáhkii nu garrasit ahte son bijai ollu áiggi ja searaid dasa ahte earáid oažžut oskut ja jáhkkit ahte Jesus lei Messias (beasti) (Apd 9, 1-9). Su birra sáhtta lohkat Apostaliiddáguin (Apd) ja Bávllusa reivviin, ođđa testameanttas. Dat gieđahallet váttisvuodaid ja hástalusaid maid

iešguđet searvegottit (álgo searvegottit) vásihedje. Dat oahpahit risttalaš jáhkku, leat bagadussan eallimii searvegottis ja servodagas, ja movttiidahttet bissut oskkus maiddái fuones áiggiin.

Dutkit leat eahpesihkkarat lea go Bávllos čállán buot reivviid. Sii leat gávnahan ahte son vissásit lea čállán čieža dain: Romálašreivve, 1. ja 2. Korintareivve, Galater-reivve, Filippilaččaid-reivve, 1. Tessaloniker-reivve ja Filemon-reivve. Romalaččaid reive lea veahá earálágan go eará reivvet go doppe Bávllos presentere iežas ja čilge dehálaš osiid risttalašvuodas. Muđui son gieđahallá suttu, bestojumi, árpmu ja oskku.

Suddu: Bávllos čilge ahte suddu lea dat mii sirre olbmuid eret Ipmilis. Suddu dagaha ahte olbmot gahččet olggobeallái Ipmila oktasašvuoda.

Bestojupmi: Suttu bokte leat olbmot sierranan ipmilis, ja dárbbášit bestojumi vai besset su searvái fas. Jesus jámii buot álbmogiid suttuid ovddas ja ásahii ođđa šiehtadusa.

Árbmu: Bávllos cealká ahte Ipmil dáhttu oktavuoda buot olbmuiguin. Son fállá oktavuoda, muhto ii gáibit meidege ruovttuluotta. Dat lea árbmu. (Rom 6, 23 čilge dan)

Osku: Osku lea Ipmila skeanĵa olbmuide geat astet guldalit su sáni ja čuovvut su. (Rom 10,20 čilge dan)

iešguđetlágan biibbaloainnut

Risttalašvuolta lea máilmmi stuorámus oskkoldat, ja dalle eat sáhte vuordit ahte buohkain lea seammá oaidnu iežaset bassi čállosii, Biibbalii. Oahppogirjjis leat čoahkkáigeasus (s 22-23) namuhan daid golbma váldo biibbaloainnu mat ráđđejit risttalaččaid gaskkas. Buot risttalaččaid gaskkas lea ovttaoaivilvuolta dasa ahte biibbal lea bassi čálus ja “Ipmila sátni”, mii mearkkaša ahte dat lea bajimusas/autoritehta. Biibbaloaidnu čilge MO olbmot áddejit dan autoritehta. Galgá go dat dulkojuvvot ja áddejuvvot sánis sátnái? Naba BT? Lea go

doppe maid “Ipmila sátni?” Juvddálašvuodas, Jesusa áiggis lei Tanak “Ipmila sátni”. Ođđa oskkoldagas mii šaddagođii (Risttalašvuodas) bohciidii oaidnu ahte Ipmil lea Jesusa bokte iežas almmustahtán, ja ahte su (Jesusa) sánit leat duohtabealis “Ipmila sánit”. OT šattai dađe mielde go mitalusat Jesusa eallima ja su cealkámušaid birra čállojedje. Loahpas kanoniserejuvvojedje. Eanaš risttalaččaide lea BT teavsttat Israela ja Abraham-soga historjá-mitalus.

Jos mii čuovvut fundamentalismma (áddet biibbala bustáválaččat) ja diktit biibbala teavsttaid leat “guoskkakeahtá” ja árvoštálakeahtá, de mii eat oppa sáhte ge dasa gažaldagaid bidjat. Doppe ii lea sadji dulkomiidda ja metaforaide. Jos čuožžu; “Gaikket olggos čalmmi mii geahččalii du” , dahje “čuolas gieda eret”, de eaige eanaš fundamentalisttat sáhte nu bustáválaččat čuovvut biibbala sáni. Muhtin cealkagiid ferte guorahallat symbolalaččat ja govvideami bokte.

Jierpmálašvuolta ferte ráđđet. Mii eat sáhte dohkkehit ja čuovvut oainnu mii dohkkeha biibbala autoritehta guorahalakeahtá dan sisdoalu. ...(ahte juoga lea duohta danne go biibbalis čuožžu nu)...

Biibbal lea huksejuvvon mitalusaiguin mat čájehit čálliid/olbmuid viggan sániiguin čilget iežaset ipmilvásihusaid. Dakkár vásihusaid leat sii čohkken luonddus vánddardettiin, historjjálaš dáhpáhusaid bokte ja dieđusge Nasareta Jesusa deaivvadeami olis. Dalle mii váldit vuhtii dan maid dutkit leat gávnnahan ja maid otne sáhttit dadjat mii diehtit biibbala ráhkadeamis. Dat lea ođđaáigge biibaldieđa ja ng historjjálaš-kritihkalaš biibaldutkan.

Biibbaláddejupmi galgá oahpahusinstitušuvnnain álo oahpahuvvot maŋimuš dutkamiid ja dábálaš ovddideami ektui.

Guovddáš doahpagat dán oasis

gáldu, girječálli, áigodat, čála, čálašládja, searvegoddi, mišuneara, profehta, gaskkustit, einnostit, vuoigatmeahtunvuolta (urettferdigheet), viisodat, pohtalaš/poesiija, evangelium, oskkoldatlaš, máilmmálaš, navdit, rituála, eallinviisodat, doarrádallat, dulkot, lihttu, lohpadus, eaktu (vilkår), jáhkehahtti, apostal, spiehkastit, kritihkalaš, oahppa,

ovttamielalašvuohta, fápmu, deaddu, almmustus, biblisma, reformašuvdna, ilbmat, friddjagirku, fundamentalisma, kreašunisma, luonddudieđa, evolušuvdnaohppu, metoda, duohtavuohta, nannet, miellaguoddu, miellahttu, konteakstalaš, (i lys av, čuovggas, i forhold til), oktavuohta (sammenheng), vealaheapmi (forskjellsbehandling), teologa (son gii lea studeren oskkoldaga), mánggabealatvuohta (mangesidig)

Mo álggahit oahpahusa

Oahppit sáhttet bláđet biibbalis ja sáhttibehtet geardduhit mo galgá gávdnat addon čálabáikkiid. Omd: Joh 3,16, 1. Kor 13, 4-7 ja 1. Kor 13, 13. Gávdnet go buohkat seammá? Lohket jitnosit dan mii čuožžu čálabáikkiin.

Mannet neahttabiibbal siidui: bibel.no. Ohcet muhtin fáktadieđuid biibbala birra maid sáhttibehtet ovdanbuktit ceahkis.

Gažaldagat tekstii

1. Mii lea guovddáš gáldu risttalaš oskui?
2. Man galle oasi leat Biibbalis?
3. Man guhkes áiggi badjel lea BT čállon?
4. Makkár teakstašlájat/šangerat leat BTas?
5. Gean birra mitalit evangeliijat, OTas?
6. Namut eará girjjiid mat leat OTas!
7. Maid barge profehtat (BT)?
8. Goas elii Jesaja?
9. Geat čálle Profehtagirjjiid?
10. Maid sisttisdollet poehtalaš girjjit?
11. Makkár čálašládja lea viisodatgirjjálašvuohta (BT)?

12. Gii lei Paulus? Maid son čálii?
13. Maid jurddašedje risttalaččat ahte Jesus oaivvildii sániin: “Mun ja áhčči letne okta.”
14. Makkár soahpamuša ásahii Jesus Ipmila ja olbmuid gaskii?
15. Maid oaivvildit risttalaččat BT ja OT gaskavuoda birra?
16. Manne fertii álgu-girku kritihkalaččat válljet teavsttaid ja čállagiid?
17. Álgo biibbalohkkit árvvoštalle biibbala biblisttalaččat. Mii lea biblisisma?
18. Čilge mo fundamentalisttalaš biibbaloaidnu lea!
19. Čilge mo konteakstalaš biibbaloaidnu lea!
20. Čilge mo historjjálaš-kritihkalaš biibbaloaidnu lea!

Vástádušat

1. Biibbal
2. Guokte, BT ja OT.
3. 1000 jagi badjel.
4. Historjjálaš ovdanbuktimat, myhtat, poehtalaš čállagat, profehtalaš čállagat.
5. Jesusa birra.
6. Allalávlagat, viisodatgirjjálašvuohta, Movsses-girjjit.
7. Einnostedje boahhteáiggi ja cuiggodedje eiseválddiid ja álbmoga jos dohkkehedje sosiála vuoigatmeahtunvuoda.
8. Son elii 700 jagiin o.Kr ja lei profehtha 50 jagi.
9. Jesaja, Jeremia ja Ezekiel.
10. Oskkoldatlaš ja máilmmálaš poesijja.
11. Filosofalaš áddejupmi ja eallinviisodat. Mo olmmoš berre eallit.
12. Paulus lei miššunára, ásahii searvegottiid ja son čálii breavaid/reivviid daidda.
13. Sii jurddašedje ahte Jesus lei Ipmil.
14. Ahte Ipmil fállá searvevuoda oskku vuodul, ii fal daguid vuodul.
15. Ahte Jesus lei dat Messias gean juvddálaččat vurde boahtit beastit álbmoga, ja ahte son lei Ipmila bárdni. Sii gohčodišgohte su Kristusin (Hearrá).
16. Čállagat galge leat jáhkehahtti ja dat galge soahpat risttalaš oskkuin nu mo girku dovddastusas čilgejuvvo.
17. Biblisisttalaš lohkan mearkkaša lohkat biibbala dainna oainnuin ahte buot lea čállon Bassi Vuoiŋŋa čuvgehusain. Čála lea iešalddis almmustus, ii dušše muital dan birra.
18. Fundamentalisttalaš biibbaloaidnu ádde biibbala sániid bustávalažžan.
19. Heivehit biibbala teavsttaid iežas eallindillái ja áigái, ja ohcat teavsttas dan deháleamos oasi.
20. Oskut Jesusii lea dehálat go jáhkkit buot mii biibbalis čuožžu, lea duohta. Dat lea nu dolin čállon ja nu guhkes áiggi badjel čállon. Dalá olbmo jurddašedje ja elle eará láchkai go dál.

Gažaldagat digaštallamii

1. Makkár biibbaloidnu dus lea?
2. Manne lea Biibbal šaddan máilmmi dovdoseamos ja eanemus lohkkovuvvon girji, jáhkát don?

Gos sáhtá lohkat eambbo?

<http://www.bibel.no/>

Bargobihtát ohppiide (oahppit dárbašiid biibbaliid, dahje beassat neahttabiibbala siidui: [bibel.no](http://www.bibel.no))

1. Dahket bargobihtáid s 18 oahppogirjjis.
2. Bávllós/Paulus gieđahallá suttu, bestojumi, árpmu ja oskku muhtin iežas reivviin. Lohket Rom 10, 20, Rom 11,27, Rom 10,17 ja Rom 6,23. Mas son gieđahallá maid, dáid čálabáikkiin?
3. Bávllósa/Paulusa girji Filippalaččaide gohčoduvvo maddái “illureiven”. Loga Bávllósa/Paulusa girji Filippalaččaide ja loga gallii sátni illu lea namuhuvvon.
4. Bávllósa/Paulusa reivvet álget dábálaččat álgu-dearvvuođaguin, jotket giittososiin, dasto čuovvu cuiggodeapmi/gohččun ja loahppa. Mo leat álgu-dearvvuođat, giitosat,

cuiggodeamit/gohččumat ja loahpat dáid čálabáikkiin: Ef 4,1, 2.Kor 13,12, 2.Kor 13,13?

5. Bláđe Job girjji. Loga bajilčállagiid ja čále oanádusa girjjis.
6. Loga sámi sátnevádjasiid. Maid dain sáhhtá oahppat?
7. Loga Ordsp 6,16-19. Maid oaivvilda čáli dáid vearssain?
8. Loga Mark 13,1-6. Maid muitala dát biibbalsátne Jesusa ja risttalašvuoda birra?

Áigeguovdilis risttalaš gažaldagat Oahppogirji s 23-33

Maid dadjá ML06S?

Váldooassi: Risttalašvuolta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- Viežžat digitála dieđuid gažaldagaid birra mat leat áigeguovdilat ollu risttalaččaide

INTRO oahpaheaddjái

Ollugat smihttet ja jurddašit gažaldagaid birra mat leat áigequovdilát ollu risttalaččaide. Gávdno go Ipmil? Mii lea Ipmil? Lea go son duohta ahte Jesus morihii ja čuožžillii jápmimis? Sáhttit go mii luohhtit ahte evangeliijat duođai leat čállon evangelisttaid bokte? Manne ollugat ain otne lohket ja čuvvot evangeliijaid mat leat čállon measta 2000 jagi dassái? Mo sáhtii Jesus leat Ipmila bárdni? Manne girku ii dohkket homofiila báhpaid? Lea go nu ahte nuorat konfirmerejit ruđaid ja skeaŋkkaid dihtii? Gii lea Poava? Manne Ipmil, gii lea šiega ja buorre, ii bisset buot máilmmi bahávuođaid? Dát leat dušše muhtin gažaldagat mat leat dábálaččat olbmuid gaskkas.

Oahppoplána dárkkuha ahte oahppi galget viežžat digitála dieđuid gažaldagaid birra mat leat áigequovdilát ollu risttalaččaide. Dasa mii evttohit neahttasiiddu:

<http://nrk.no/skole/kompetansemaldetali?tab=0&filter=&topic=oid:T204594481&cid=&sort>

=

Dán siiddu sáhttibehtet válljet filmmaid gos digaštallojit ollu áigequovdilát gažaldagat risttalašoskku ja girku birra.

Dán kapihttalii lea dađe bahát seaguhuvvon Risttalašvuođa historjjá dáhpáhusat (s 25-33) Daid osiid sáhtta guođdit dás, ja čađahit oktan NORGGA GIRKU osiin, mii bohta dastta manjá.

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

Oaidnit (se på), oaidnu, miellaguoddu (holdning), ozadeaddji (søkende), guorahalli (undersøkende), gieđahallat, čilget, ágga, čuoččuhus, doallelaš, gaskavuohta (forholdet mellom), dieđa (viten), oskkoldat, jáhkemeahtun, golmmaoktalašvuohta (treenighet), oainnusindahkat (synliggjøre), ovdagáddu (fordom), vuodđudus (grunnlag), áicat, oskkoldatoaidnu

Mo álggahit oahpahusa

- Fuomášahttit ohppiid ahte gávdnojit gažaldagat maidda eai gávdno dihto dahje čielga riehta-boastut vástádušat. Dákkár gažaldagat leat nu mo bajábealde ovdamearkkat. Juohkehaš ferte ieš smiehttat ja árvvoštallat man láhkai son háliida eallit dahje “vástidit” dákkár gažaldagaid. Son ferte gávdnat iežas čilgehusa ja iežas ákkaid dasa mo son vástida dahje árvvoštallá gažaldagaid. Muittuhanveara lea maid ahte oahppit eai oaččo cuiggodit, fuonášit ja reaškit earáid oaiviliid, ákkaid ja jurdagiid gažaldagaide.
- Ovdal go geahččagoahtibehtet filmmaid, sáhttibehtet ráhkkanit noterenreaidduin ja addit barggu joavkkuide gávnnaht makkár jurdagat, ákkat ja vástádušat girkus ja báhpain leat iešguđet gažaldagaide. Datte dat eai leat “rivttes” vástádušat.

Norgga girku Oahppogirji s 34-39

Maid dadjá ML06S?

Váldoassi: Risttalašvuotta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- Selvehit dehálaš dáhpáhusaid risttalašvuotta historjjás reformašuvnna rájes dálá áigái Sámis, Norggas ja máilmmis ja maiddái risttalašvuotta dálá sajádaga
- Selvehit leastadianismma historjjá, viidáneami ja iešvuotta

s 25-33 oahppogirjjis gullá duohtabealis NORGGA GIRKU oasi vuollái.

INTRO oahpaheaddjái

Norgga girku

Sátne girku lea vuolgán greikkagielat sánis *kyriakos*, mii mearkkaša dat mii gullá Ipmilii (Jesus Kristusii). Dat sátne geavahuvvo risttalaččaid oktasaš bassi dálu/vistti ja daid iešguđet risttalaš searvevuodaid birra. Risttalaččat jáhkket ahte ovttasteapmi Ipmiliin ja eretbeassan bahá vuoiŋjnain dáhpáhuvvá girkus.

Norgga girku lea Luthera girkoovdamearka. Mii lea oassin norgga ja sámi historjjás ja kultuvrras, seammás go dat muitala mo váikkuhusat Eurohpás leat bohtán ja giehtadallon norgga- ja sámi eatnamis.

Reformašuvdna bođii bákkus Dánmárku-Norgii 1536. Mearrádusa duohken lei dánskkagonagas Christian III (1503-1559). Dán dánskalaš diktatuvrra haga ii livčče várre reformašuvdna dáhpáhuvvu Norggas dien áigge, danne go katolihkalaš girkus lei nana váldi Norgga álbmogis, ja diehtu Luthera birra lei uhccán. Katolihkalaš árkabisma Troandimis, Olav Engelbrektsson, vuosttildii reformašuvvna ja ráhkkanii vuosttildit sihke politihkalaččat ja suodjalusain, muhto 1537 fertii son báhtarit. 1537 leat dat jahki goas reformašuvdna bođii fápmui. Ii guhkká das maŋŋá de gárte buot katolihkalaš báhpát eret virggiin ja klosterat giddejuvvojedje. Sin máilmmálaš opmodaga válddii gonagas iežas háldui. Dan sadjái bohte Luther superbálvát, vuosttamuš lei Gjeble Pederssøn Bergenis, gii vihahuvvui Københámmánis čakčamánu 2. B. 1537. Historihkkárat leat ovttaoavilis ahte reformašuvdna lei mielde nannemin dánskalaš gonagasválddi Norggas.

1700-logu pietismas Dánka – Norggas lei stáhtagirkolaš hápmi, go gonagas ja hearrát ledje njunnošis. Thomas Von Westen lei báhppa, ja son biddjui virgái Troandimii. (Su birra sáhttet oahppit lohkat oahppogirjjis s 27-31) Son galggai fuolahit ahte sámiet ohppe risttalašvuodá birra. Son álggahii skuvlla gos miššunárat galget oahppat sámegillii sárdnidit. Sámemiššuvdna riegdáid ja Von Westen lei áŋgir dán barggus ja gohčoduvvo otne ain sámi apostalin.

Ođđa miššuvdnadoaimma biddjui johtui go norgalaš báhpa Hans Egede 1720:s oaččui gonagasas lobi álggahit miššondoaimma Ruonáeatnamis. 1736:s álggahuvvui konfirmašuvdna jumešriikkain, ja dan oktavuodas čálii dánskalaš pietista Erik Pontoppidan, 1748 rájes bisma Bergenis, iežas uhca čilgehusa Luthera katekismusii. Katekismus-čilgehus, man namma lei *Sandhed til Gudfrygtighed (Ipmilbalolašvuođa duohtavuohta)* (1736), lei geavahas oahppogirjin Norgga konfirmánttain ja skuvlaohppiin badjel 150 jagi. Ovttas Luthera katekismusain lea dát uhca pietisma giehtagirjjáš garrasit váikkuhan sihke kultuvrralaččat ja morála – religiovnalaččat.

Eanadoallobárdni Hans Nilsen Hauge (1771 – 1824) álggahii vuosttamuš stuorra oskulihkadusa pietistavuogi mielde Norggas. Su guottiheaddjit vuodđudedje báikkálaš ustivuodaservodagaid mat deaivvadedje dávjá bajás ráhkadisa nammii. Hauge lei garra ekonomalaš vuodđudeaddji ja lei ovddemužžan industrijabargguid ja gávpehommáid vuodđudeamen iežas guottiheddjiiguin, sii vuodđudedje dalle religiovnalaš ekonomalaš fierpmádagaid. Sii ledje Norgga vuosttaš kapitalisttat. Haugianerat ledje pionearat go sii ledje vuosttamuččat geat dohkkehedje nissonolbmuid sárdnideaddjin, sielumorašteaddjin ja searvegottevuorasin.

Lars Levi Læstadius vuodđudii lihkadusa mii leavai miehtá davvikalohta. Lihkadus guoskkahii ja rievdadii olbmuid eallima. Læstadius vásihii moriheami ja “riegádii ođđasit” risttalažžan. Dát dáhpáhus šattai vuolggan Læstadiusa oskui. Álggus son lei hui garas ja provoserii guldaleddjiid. Son “fallehii” olbmuid suttuid ja ollii gitta sin váimmuide iežas ságaiguin. Son lei čeahppi sárdnidit. Olbmot šadde sáhkkit ja bohte juohke guovllus, guldalit su sártniid. Sártniid maŋŋá ollugat čuovvuledje su, ja Læstadiusa čuovvuleaddjit lassánedje garrasit jagi 1845 rájes.

Leastianisma lei dieđusge boadus das go oskkodatlaš friddjavuohta šattai ja olbmot ieža álge dutkat ja árvoštallat biibbalsáni.

Guovddážis sin oskkoldagas lea suttuide ándagassii addojupmi, gáhtamuš ja lagamučča ráhkisteami. Go olmmoš dovda iežas ja dovddasta iežas suttuid, de sáhttá gáhtat ja dáhtut ándagassii Ipmilis. Biibbal sániid, sárdnealbmá dahje eará risttalačča ja rohkosa bokte son

oažžu ándagassii. Dávjá dáhpáhuvvá lihkadus loahpageahčen čoakkalmasa, go dalle buohkat áigut átnut suttuideaset ovddas ándagassii addojumi. Sii dalle sáhttet fáhkka čierugoahit ja sállut lagamuččaid, ránnjáid, sárdnealbmáid. Dán sii dahket buoridan dihte iežaset oamedovddu ja geahpidit suttolaš nođiid mat leat givssidan.

Ortodoksa (Árbevirolaš) leastadianárat čuvvot eallinnjuolggadusaid nu mo dološ searvegottit leat mearridan. Omd eai galgga nissonat čuohppat vuovttaid, vuoiddadit ja čijadit. Musihkka ja TV ii leat lohpi, go dat sollejit jurdagiid eret das mii lea dehálaš máilmmis: osku ja buriid dahkat earáide.

Dan maŋŋá leat mánga oskulihkadusa johtán miehtá riikka. Morránan olbmot čohkiidedje čoakkalmasviesuide sárdnideapmái, rohkosii, lávlumii ja ovtastallamii – dán lágan árgabeaivuohki lea leamaš hui dovddus Norggas. Čoakkalmasálbmot ovddidii moralaš oainnuid mat vuodđudedje Pontoppidan katekismusaščilgehussii, mat dubmejit “máilmmálaš” hervvoštallamiid dego dánssa ja románagirjjálašvuoda. Norgga risttalaččaid eallima dovdomearkan lea leamaš 1800-logu rájes garra rádja gaskkal morránan risttalaččaid ja dan suttolaš “máilbme” olggobealde čoakkalmasaid. Dubmen sáhtii maid guoskat eará risttalaččaide, maid dat “garraristtalaččat” ovddidedje sin “sotnabeairisttalašvuodain”. Moaitámušaid beroškeahhtá de lea leamaš čoakkalmassárdnideddjiid dovdomearkan ahte sii leat doaibman girku siskabealde, eaige vuodđudan friijasearvegottiid. Girkus leat sii doaibman religiovdna elihtain, Spener vuodđojurdaga mielde.

Seamma birrasiin vuodđuduvai demokrátalaš sárdnidanorganisašuvnnat gos e.e. čielggusvuohka lei áššin ja siskkit ja olggodas miššuvdna, man Luther oahppa dábálaš páhppavuoda birra lea movttiidahtán. Norgga vielljavuohka ja haugianalaččat vuodđudedje ovtta Norske Misjonselskap 1842:s. Miššuvdna searvi sáddii vuosttamuš sárdnideddjiid Mátta-Afrihkkái, maŋŋá álggahuvvui miššuvdna doaibma e.e. Madagaskaris ja Kinas. Jagiid mielde bohte eará ge Norgga miššuvdnasearvvit ja miššuvdnaguovllut máilmmis. Olmmošlogu ektui lea Norga stuorámuš miššuvdnariika máilmmis.

Norgga girku lea earránan dál stáhtas. Vuodđolágas 1814 lea páragráfa gos lohka ahte stáhta almmolaš religiovdna lea evangeliuma – Luther osku. Ollosat dorjot stáhtagirkoortnega danne go dat dollojuvvo dáhkideaddjin ahte liberála fámut eai beasa váikkuhit girku eallimii

ja ohppui. Vuosttamuš nissonbáhpa stáhtagirkus lei Ingrid Bjerkås, gii nammaduvvui 1961:s. Vuosttamuš nisson bisma lei Rosemarie Køhn, gii nammaduvvui 1993:s.

Sullii 85 % Norgga álbmogis leat lahttun Norgga girkus. Sotnabeaigirkostallamii lea uhccán berošteapmi birra riikkas, muhto eanaš mánát leat gásttašuvvon, konfirmerejuvvon ja olbmot háliidit lágidit hávdádusaid girkolaš meanuid bokte. Ii leat sivva jáhkit ahte olbmot háliidit cealkit luovus girkus dušše vuogasvuoda dihtii. Jáhkkinis háliidit eatnašat gullat risttalaš árbevieruide ja doallat religiovnna dego kultuvrralaš gullelašvuolta ja eallinoaidnun.

Norgga girku dovddastusteavsttat

Norgga girkohistorjá Čájeha mo girkoservodat lea oppa áigge ovdáneamen ja ferte oppa áigge heivehit iežas ođđa jurdagiidda ja gáibádusaide. Seammás lea juoidá lea bissovaš, dego ahte Biibal lea girku alimus autoritehta. Normerejuvvon ja rievttalaš sárdnidan vuodđu ja oahpahus Norgga girkus vuodđuda muhtun dovddastusčállosiidda. Mat leat: golbma boares girko symbolat. Nd. Apostalaš oskudovddastus, Nikita oskudovddastus ja ahtan oskudovddastus. Oassin reformašuvvna čállosiin leat Augsburga dovddastus ja Luthera unna katekismus. Eará Luthera girkut geavahit eanet ge dovddastusčállosiid.

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

Reformašuvdna, virgi, oktoráđđenvuohta, váldi, eiseváldi, ámmát, nammadit, parlamentarisma, stivrenvuohki, lágidit, girkolaš bálvleaddji, hárve, luohttámušdoaimma, áirras, báikegoddi (bygd), viŋkat (dás: jorfeste), lihkadus (bevegelse), báhppasuohkan,jođiheaddji, sárdnejeaddji, nunuš, morránit (oppvåking), jorgalus,vuoingalaš (åndelig), ovddidit, hehttet, čoakkalmas, konservatiiva, morála, coakci, iešheanalaš (uavhengig, selvstendig), virgádeapmi, gáržžidit (innstramming)

Dehálaš dáhpáhusat ja jahkelogut risttalaš historijás reformašuvvna rájes otnáži: (Dát lea maiddái kopijaaoriginálaid vuolde)

1517: Martin Luther darvviha 95 risttalašvuoda njuolggadusa Wittenbergga Girkouksii (Duiskkas). Reformašuvdna álgá.

1533: Reformašuvdna čađahuvvo Englánddas

1536-37: Reformašuvdna čađahuvvo Dánmárkku/Norggas. Norgga Stáhtagirku ásahuvvo.

1600: Amerihká kolonialiseren ja mišuneren

1618: 30-jagi soahti álgá. Riiddut gaskkal protestánttalaš ja katolalaš risttalašvuodaoskku.

1633: Galileo Galilei ferte geassit ruovttuluotta iežas teoriijaid (ahte beaivváš lea gomuvuoda guovddáš, ii ge eanaspábba)

1650: Kvekerlihkadus vuodđuduvvo

1700-logu miehtá: Pietisma leavvá. Olmmoš ii galgga dušše čuovvut risttalaš ja girkolaš árbevieruid, muhto galgá váimmustis dovdat duohta ráhkesvuoda Ipmilii ja risttalaš oskui. Lihkadusat šaddagohtet.

1700-27: Thomas Von Westen (1682-1727) jođihii mišunerenbarggu sámiid gaskkas. Son lei oassi pietisttalaš lihkadusas mii čuožžilii 1700 logus Eurohpás. Son dáhtui ahte sámit galge oahppat risttalašvuoda sámegillii, vai sin osku ja jáhkku galggai dovdot duohta, persovnnalaš ja buhtis, ja ollit sámiid váimmuide.

1738: Metodistalaš lihkadus morrána. John Wesley.

1789: Fránska revolušuvdna

1800-logu álggus: Haugeverddet/Haugianárat. Risttalaš lihkadus Norggas, maid Hans Nielsen Hauge vuodđudii. Váikkuhii garrasit Norgga servodateallimii ja ovdáneapmái.

1800-logu miehtá: Mišuneren Afrikás.

1845: Dissenterláhka ásahuvvo Norggas. Norgga álbmot ii leat šat lága bokte geatnegahtton čuovvut risttalašvuoda (Luhtera) oskku, ja leat miellahttun Norgga Girkus.

1846: Læstadius morrána ja sárdnidišgoahtá Gárasavvonis Ruotas. Risttalaš lihkadus mii leavvá miehtá Sámis, maid Lars Levi Læstadius vuodđudii. Váikkuhii garrasit Sámi servodateallimii ja ovdáneapmái.

1850: Katolalaš oskusuorgi ásaha searvegottiid Norgii, fas.

1852: Guovdageainnu stuimmit bohciidit go Læstadiusa-lihkadusa čuovvuleaddjit garrasit vuostálastet gávpealbmáid ja báhpaid guvlui sajáiduvvama ja servodatlaš meannudemiid.

1859: Darwina girji: On the Origin of Species by Means of Natural Selection, bovtii garra digaštallamiid ja rievdadii servodaga earret eará risttalašvuoda oidnui dasa mo eallin ja eanaspábba lea šaddan ja ovdánan.

1865: Frelsesarmèen vuodđuduvvo. Industrialiseren lea olles leavttuin leavvamin. Dat mielddisbuktá ahte geafivuolta leavvá, ja sosiála ráfehisvuodát lassánit.

1870: Katolisma vuostálastá modernisma.

1964: Oskkoldatlaš friddjavuohta Norggas, čállo vuodđoláhkii.

1970-2000: Eará máilmmioskkoldagat ja eallinoainnut čuvvot sisafárrejeddiid, Norgii.

1990-logu miehtá: Servodagas digaštallo mo oskkoldatoahpahuš galgá skuvllas, ja leat váidalusat dasa ahte skuvlla ulbmilparagráfa lea vuodđuduvvon risttalaš oskkoldaga vuodul.

1992: Sámi girkoráđđi vuodđuduvvui, ja lea oassin Norgga Girkus.

2012: Risttalašvuolta ii leat šat Norgga almmolaš stáhtaoskkoldat. Norgga girku lea álbmotgirku ja sáhhtá mearridit, árvvoštallat ja čuovvut iežas árvogažaldagaid. Dál lea ollislaš oskkoldatlaš dásseárvu ja friddjavuohta, Norggas.

Mo álggahit oahpahuš

Ásahehket joavkkuid main leat 5 oahppi juohke joavkkus. Juoge juohkehažžii:

Dehálaš dáhpáhusat ja jahkelogut risttalaš historjjás reformašuvnna rájes otnáži.

Juohke oahppi oažžu čuohte-logu maid galgá oahppat (pugget). Omd. Sára lohka 1500-logu dáhpáhusaid. Son galgá maid ohcat lasi dieđuid dáhpáhusaid birra. Lasi dieđuid sáhtta ohcat eará giehtagirjjiin dahje interneahhtas. Joavkkut buktet ovdan iežaset buktagiid, ja doavumis dalle buohkat muitet jahkeloguid ja dáhpáhusaid daidda gullevaččat go spealu galget speallat.

Oahppit sáhttet geahččat filmma: Guovdageainnu stuimmit. Gaup. Filbma muitala mo Læstadiusa čuovvuleaddjit vuostálaste báhpaid ja gávpealbmáid geat njihte guovllu olbmuid. Dát dáhpáhuvai Guovdageainnus jagi 1852. Filbma čájeha mo eiseválddit (sii geat mearridit ja geain lea fápmu servodagas) geavahedje iežaset fámu (gálvvuid, ruđa, buolliviinni, statusa) ovddidit iežaset beroštumiid beroškeahhtá das mo guovllu olbmuide čuoza.

Gažaldagat tekstii

1. Goas šattai Norgga girku Lutherlaš girkun?
2. Girku molsašuvai katolalaš girkus, Lutherlaš girkui. Makkár namma geavahuvvo dán molsašuvvamii?
3. Gii válddii badjelasas katolalaš girku dávviriid?
4. Gos galge báhpat oahppat lutherlaš oahpa?
5. Maid galge báhpat bargat?
6. Maid gonagas galgai bargat?
7. Goas besse dábálaš olbmot fárus váikkuhit girku stivrema?
8. Man galle lutherlaš báhpa ledje davvi-sámis, álggus?
9. Man guhkes áigi lea dassá go Leastadianisma leavvagođii?
10. Mii lei namma sus gii álggahii Leastadianismma?
11. Gos vulggii Leastadianisma?
12. Makkár gielaide geavahedje leastadialaš sárndideaddjit, álggus?

13. Manne šattai leastadialaš lihkadusas nu stuorra mearkkašupmi sámi risttalašvuhtii?
14. Galget go sámi guovlluid báhpát otne máhttit sámegeiela?

Vástádušat

1. Jagi 1587
2. Reformašuvdna
3. Stáhta
4. 1620-loguin
5. Olbmuid morála ja ortnega
6. Gonagas lei stáhta bajimus ja galggai nammadit báhpaid
7. 1880-loguin. Go parlamentarisma ásahuvvui.
8. Guokte
9. 150 jagi
10. Lars Levi Læstadius
11. Gárasavvonis
12. Sámegeiela, suomageiela/Kveanageiela ja darogeiela.
13. Báikkálaš sárdnideaddjit hábmejedje ieža organiserema ja jođiheami dan mielde makkár árgabeaivi ja kultuvra lei báikkis. Čoakkalmasat dáhpáhuve dan gillii maid olbmot áddejedje.
14. Eai dárbbáš.

Gažaldagat digaštallami

1. Manne, jáhkát don, lei váttis fitnet báhpaid davvi-Sápmái, álggus?
2. Manne, jáhkát don, ollugat oaivildit ahte sámit duođas easka dalle jorgaledje risttalašvuhtii go leastadialaš lihkadus bođii?
3. Man láhkái sáhttit dadjat ahte leastadialaš lihkadus lei mielde suodjaleamen sámegeiela ja sámi kultuvrra dan garra dáruiduhttináigge?
4. Manne nogai leastadialaš lihkadusa coakci, dađis?

Gos sáhtta lohkat eambo?

<http://www.kirken.no/>

Bargobihtát ohppiide

Friddjagirkut ja risttalaš lihkadusat Oahppogirji s 39-46

Maid dadjá ML06S?

Váldooassi: Risttalašvuolta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- addit bajilgova eará friddjagirkuid searvegottiin ja risttalaš lihkadusain, dás maddái hellodatlihkadusa birra

INTRO oahpaheaddjái

Protestántisma deattuhii ahte olmmoš galgá ieš lohkat ja árvvoštallat maid Biibbal muitala.

Dat iešalddis dagahii ahte olbmot fuomášedje ja árvvoštallagohte biibbalteavsttaid ja daid

sisdoalu. Dalle ollugat áddegohte ja sáhtte duođas iežas árvoštallat dan sisdoalu, eai ge dušše čuovvut biddjon njuolggadusaid ja rituálaid.

Dat váikkuhii dasa ahte ollugat sierranedje ja muhtimat ásahedje ođđa searvegottiid dan mielde makkár oaivilat sis ledje dasa mii biibbalis čuožžu. Eanaš oskkoldatlaš searvegottit ja friddjagirkut ásahedje iežaset girkolaš njuolggadusaid ja rituálaid mat otne sin gaskkas rehkenastojit árbevierrun ja dáhpin.

Oskkoldat ja eallinoaidnu Norggas čájeha ahte risttalaš suorggádusat ain leat eanetlogus. SSB čájeha (2008) ahte risttalaš suorggideamit bisuhit miellahtulogu 55 %-ain. Muslimat ja ii-oskkoldatlaš oskkoldagat leat nubbin ja goalmát stuorámus oskkoldagat/eallinoainnut. Mánnggaoaivilvuolta Luthera girku siskkobealde dagaha ahte oskkoldatlaš mánnggabealatvuolta ain stuorru ja viidána. Leastadianisma ii leat friddjagirkolaš searvegoddi, muhto lea vuollástuvvon Norgga Girkui.

Dás válljet čilget lagabui eará friddjagirkoservodagaid go dat mat oahppogirjijis leat čilgejuvvon:

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

oskoservodat (trossamfunn), konfešuvdnamáhttu, girkoservodat (kirkesamfunn), máilmmiviidosaš (verdensomspennende), riikkaidgaskasaš (landsomfattende), protestánttalaš risttalaš árbevierru (protestantisk tradisjon), hilgut, ásahit, sajáiduvvat, ceagganit (opponere), vuostálastit, bearráigeahččat, botket, biedganit, lihkadus, čanastat (bånd, bindinger), duogáš, vuolgga, ovddastit, eastadeapmi, máhccat, fátmmastit, vuoinjagástta (åndelig dåp), čavgat (fast, gitt), árpmuattáldat (nådegave), norbma (njuoggadus, vuordámuš), sisabohtu, nuvttábarggut, láchkarihkolaš (kriminell), eallinvádjolus, oamedovdu, suddolaš

Baptisma

Muhtin friddjagirkut ja risttalaš searvegottit dutket ja isket gávdnat, ja čuvvot dan eami-dahje álgoristtalašvuoda. Dán láchkai baptisttat árvoštallet iežaset searvegotti. Sin risttalaš

meanut čađahuvvojit nu mo dahkkojedje Jesusa áiggis, Jerusalemas. Sin risttalaš girku (searvegoddi) lea huksejuvvon olbmuiin geat ieža ledje duohta oskkolaččat. Searvegottit ledje guovllu iešheanalaš ovttagat. Muhtimat sis oaivvildit ahte girkoservodagat ja searvegottit ja risttalašvuodaoskkoldaga suorggit mat maŋŋá leat šaddan, leat Baptismmas vuolgán. Omd hellodatlihkadus ja adventisma. Baptisma sátni mearkaša gásttašit. Sin guovddáš osku ja jurdda lea ahte olmmoš ii galgga gásttašuvvot ovdal go ieš mielas dahká dan. Dat mearkaša ahte son lea árvoštallan iežas jurdagiid risttalašvuoda birra, ja dán láchkai son dohkkeha daid girkolaš eallinnjuolggadusaid mat leat geatnegahtton. Jurdda lea datte ahte buohkat galget dovdat ja diehtit ja dohkkehit daid, ieža. Eaktodáhtolašvuolta lea guovddáš jurdda. Girku lea eaktodáhtolaš čoakkáldat olbmuiin geat eaktodáhtolaččat leat vuolgán searvegoddái.

Adventisma

Nu mo ollu eará friddjagirku ja risttalaš lihkadusat leat adventisma vuolgán das go muhtin ii lean ovttaoaivil dainna oskkoldatoainnuin mii ráđđii dan searvegottis gos son lei. Adventisma vulggii Amerihkás ja William Miller (1782-1849) vuodđudii dan. Dábálaččat olbmot geat ledje doaimmalaččat, kritihkalaččat, iešheanalaččat ja buorit jodiheaddjit surggiidedje ja ásahedje searvegottiid mat ledje iežaset miela ja oaiviliid mielde riehta. Adventisma lea vuolgán baptismmas, ja sierranit dán láchkai:

-sii jáhkket ja oskot ahte Kristus bohtá fargga fas ja ahte mii eallit maŋimuš áiggiin. Danne lea namma adventisma. Dan sii jáhkket go leat dulkon ja rehkenastán iešguđet čálabáikkiid biibbalis. Sii oaivvildit ahte dušše vanhurskkis/vuoiggalaš olbmot bajásčuožžilit go Kristus bohtá ruovttuluotta. Dasto lea dubmenbeaivi ja dalle bullet buot eahpevuoiggalaččat ja biro helveha dolas. Adventisttat ledje jagi 1831 rehkenastán ja gávnahan ahte máilmmi loahppabeaivi galgai dáhpáhuvvat jagi 1843. Lagat rehkenastin čájehii ahte loahppabeaivi lei golggotmánu 22. Jagi 1844. Ollugat ledje čoahkkanan, ja sis ledje alla vuordámušat. Muhtun boanddat dikte eatnamii orrut ja eai láddjen ja rádjan suinniid dahje gaikon buđehiid. Sii behttojedje go beaivi bođii ja manai nu mo dábálaččat. Datte nagodedje jorahit sága nu ahte dat lei almmálaš bassibeaivi ja dat beaivi goas lpmil lohkađii ja

árvoštallagođii juohke áidna olbmo ja čáliha sin iežas girjái ja ráhkkana loahppabeaivái mii bohtá go Kristus fas bohtá eatnama ala.

-Seammá go juvddálaččat lea adventisttain sabbat bassi beaivi. Dat lea vuoigastanbeaivi ja dalle galgá bearaš leat ovttas. Sii jáhkket ahte sabbat lea šaddan seammás go lpmil sivdnidii eatnama. Dat lea oktan náitaleamen, máilmmi boarráseamos árbevierru, jáhkket sii.

-Adventisttat deattuhit dearvvašvuođa ja borranvieruid garrasit ja duođalaččat. Dan go dat lea oassi dasa ahte rumaš galgá buhtistuvvot siskkobealde. Rumaš lea bassi vuoigŋa dálllu, ja danne dan galgá dikšut čábbát.

Jehova vihtanat

Jehova vihtanat jurddašit ja jáhkket ahte sii čuvvot dan duohta oahppu eallima ja oskku birra. Eará risttalaš oskkoldagat leat sin oainnu mielde, kopijiat ja boastu oahppu. Biibbal lea sin oskugirji ja oahppogirji, ja lea guovddáš sin oskkus. Sii geavahit biibbala maid ieža leat jorgalan, mii válđui atnui Norggas jagi 1996. Sis lea fundamentalisttalaš biibbaloidnu. Dat mearkkaša ahte sii jáhkket biibbala sánit bohtet njuolga lpmilis/JHWH (Hebrealáš lpmilnamahus) Sii lohket ja čuvvot Biibbala sániid njuolga. Sii jáhkket ahte biibbalsánit leat profehtalaččat, ahte dat mitalit dáhpáhusaid mat galget dáhpáhuvvat.

Jehova ii leat olmmošhámis dahje makkárgo govvahámis. Son lea máilmmiávvoša sivdnideaddji ja sus lea oaidnemeahtun vuoibmi, vuoigŋa dahje fápmu, bassi vuoigŋa mii bargá ja dahká dan maid dáhttu.

Jehova vihtanat johtet dáluid mielde ja almmolaš báikkiin ja ángirit mitalit ja sárdnidit dan maid sii oaivildit lea “duohta” osku. Sii geahččalit earáid oaččuhit gávdnat/fuomašit ja čuovvulit sin “duohtavuođa”. Leat Jehova vihtan mearkkaša leat sárdnideaddji ja oahpahit olbmuid dan duohta oskku. Sii geavahit biibbala sárdnideamis. Oahppu das mo sárdnidit ja jorgalahttit olbmuid duohtavuhtii, oahpahuvo čoahkkimiin.

Jehova vihtanat jáhkket ahte Jesus lea historjjá stuorámus ja deháleamos vihtan. Son rehkenasto vuosttaš vihtanin. Son lea dehálaš go son oaffarušai iežas ja čuožžilii jápmimis vuoiŋjalaš rupmašiin.

Maiddái Jehova vihtanat jurddašit ahte min áiggit leat loahppaáiggit. Sii oskut ja jáhkket ahte Jesus bođii eatnama ala jagi 1914. Dan son dagai suoli ja čihkosis. Son biddjui de Jehova organisašuvnna gonagassan. Dál son stivre Ipmila almmálaš riikkas. Historjjá loahpas, dahje loahppaáiggiid son galgá oahpahit olbmuid geat háliidit Jehova oahpu vai sii sáhttet eallit ovttas su dáhtuin. Sii jáhkket ahte loahpas galget 144 000 olbmo geat leat válljejuvvon, ovttas Jesusin oahpahit olbmuid geat leat eallán ja birgen roasuid. Sin gaskkas besset áŋgirepmosat ja buoremusat duhátjagiriikkariikii návddašit ráfálaš paradiijslaš eallima ovttas elliiguin.

Jehova vihtanat earránit eará oskkoldagain dainna go sis lea čielga organisašuvdna. Sin osku ja oahppu vulggii Amerihkás. Amerihkás leat ain 9 albmá geat stivrejit buot máilmmi Jehova vihtaniid ovttasusaid. Norgii bođii Jehova vihtan oahppu jagi 1892, Knud Pederson mielde. Son lei fárren Amerihkkái, muhto bođii ruovttuluotta oktan ođđa oahpuin, Skienii. Son álggahii biibballohanjoavkku. Sin oahpahus lea seammalágan miehtá máilmmi. Olbmot geat čuovvolit Jehova vihtaniid searvegotti, leat dávjá guhkká studeren ja dutkan searvvi sisdoalu. Go lea gásttašuvvon rávisolbmo agis, de sii rehkenastojit miellahttun searvvis. Sii doalahit searvvi “buhtisin” dan láchkai ahte olbmot geat maŋŋá gásttašeami geassádit dahje válljejit guođdit searvegotti, olgguštuvvojit. Dat mearkkaša ahte sii galget doalahit iežaset eret eará Jehova vihtaniin.

Mo álggahit oahpahusa

Sáhttibehtet geahčadit duorastat/bearjadat guovllu áviissaid ja gávnnahit makkár iešguđet risttalaš searvegottit almmuhit deaivvadeamiid/čoahkkananbottuid. Makkár symbolat leat daid iešguđet searvegottiin? Sáhttibehtet geahčalit oažžut ságastit/jearahallat muhtin searvegotti jodiheaddji.

Gažaldagat tekstii

1. Mii lea friddjagirku?
2. Mat leat Norgga stuorámus friddjagirkut?
3. Maid muitala konfešuvnamáhttu girkoservodaga birra?
4. Makkár risttalaš árbevrrui gullet friddjagirkut?
5. Makkár lihkadus biđgii stáhtaoskkoldatortnega Englánddas?
6. Goas bođii Hellodatlihkadus Norgii?
7. Mii lea Hellodatlihkadusa konfešuvnamáhttu?

Vástádušat

1. Girku mas eai leat dahje leamaš čanastagat stáhtii ja eiseválddiide
2. Hellodatustibat, metodisttat, baptisttat, adventisttat, luhterlaš friddjagirkut ja mišuvdnalihttu
3. Dat muitala girku/oskusearvvi oskuárbevieruid, sin historjjá, organiserema, oskučađaheami ja ipmilbalolašvuodas.
4. Protestantalaš árbevrrui
5. Metodistalihkadus
6. 1906
7. Váldit osku vuostá persovnnalaččat (vuoiŋŋagástta), beroštit sosiála áššiin, vuostaldit alkohola boasttugeavaheami, juohke searvi lea iešheanálaš (ii leat bajit organisašuvdna), hilgu mánágástta,

Gažaldagat digaštallamii

1. Manne šadde friddjagirkut, jáhkát don?
2. Jurddaš ahte dii galgabetet ásahit risttalaš searvegotti. Mii lea din konfešuvdna? Mii lea oskkoldatlaš suorggis dahje lihkadusas namma? Mo dii jurddašehket oaččuhit olbmuid čuovvulit din praskisa/árbevierud/oskku?

Gos sáhtta lohkat eambo?

Levi Geir Eidhamar: Religioner og livssyn. Høyskoleforlaget.2004. Girji lea čállon oahpaheddjiid várás.

Bargobihtát ohppiide

Čihččet gažaldahkii lea ráhkaduvvon skovvi maid oahppit sáhttet deavdit logadettiin s 41-45.

Risttalašvuoda mearkkašupmi kultuvrii ja servodateallimii

Oahppogirji s 46- 51

Maid dadjá ML06S?

Váldooassi: Risttalašvuolta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- Ságastallat risttalašvuođa mearkkašumis sámegillii, sámi kultuvrii ja servodateallimii ja ságaskuššat risttalaš girkuid beroštumi sámi servodagain.

INTRO oahpaheaddjái

Sámi oskkoldathistorjjá, girkohistorjjá ja girkoeallima birra lea ollu diehtu, muhto ollu dan dieđus ii leat čohkkejuvvon iige čállojuvvon. Sámi vuoiŋŋalašvuohka ja jurddašanvuohki lea dávjá jávohis kulturgelbbolašvuohka mii ii leat čállojuvvon. Lundui čadnon vuoiŋŋalašvuohka muitala olbmuid lagsvuođa birra lundui. Dat lea kultuvrralaš árbi mii historjjá čađa lea maŋos mannan, muhto ii dattege vajálduhttojuvvon. Álgoálbmogiid vuoiŋŋalašvuohka lea deattuhan eatnama bassivuođa, ja olbmuid gullelašvuođa dasa.

Sámi girkoráđđi: Sámi oskkuoahpahasplána.2011 s 67-68

Mišuneren

Davviriikkaid soahti mii álggii 1700 ja bisttii gitta 1720 rádjái lei ovtta láhkai duogázin dasa ahte eiseválddit čavgejedje ja nannejedje risttalašvuođa oahpahusa (mišunerema) sámiid gaskkas. Gonagasas lei dárbu čájehit ahte Dánmárku-Norgga davvi guovllut gulle sidjiide. Dalle lei heivvolaš ahte mišuneren čavggai sámis, ja Thomas Von Westen biddjui dán bargui. Son jođii Sámis ja gávnnaš ahte sámis galge oahppat risttalašvuođa sámegillii, vai osku ja oahppu ollá sámi váimuid. Son álggahii skuvlla gos miššunárat ja oahpaheaddjit galge oahppat sámegiela. Son lei hui ángir barggustis ja gažadii ja oaguhii noidiid ja earáid geat čuvvo luondduoskku rituálaid ja dorvvastedje sámi luondduoskui.

Sámegiella

Miššon- ja oahpahasdoaimmaid bokte šattai sámegiela čállingiella ja girjjálašvuohka. Vuosttaš rahčamušat álggahuvvojedje Ruota bealde. Go galggai oažžut sámiid luohttámuša, de miššonolbmot oidne dehálažžan addit sámide sámegiela oahppogirjjiid, ja oahpahit ja sárđnidit sámegillii.

Oanehaččat sáhtta dadjat ahte risttalašvuohta, oahpahuš ja mišuneren lei mielde vuoddeamean sámi čállingiela ja girjjálašvuođa. Sihke Áppesgirjjit, katekismus ja eará girkogiehtagirjjit + ođđatestameanta (álgopreanta) almmustuvvojedje gaskkal jagi 1619 ja 1772. Vuosttaš sámeielat biibbal almmustuvvui jagi 1811, máttasámegeilli.

Mo lea otná sámi risttalašvuohta?

Dan áiggis go girku lea leamaš Sámis, de leat ovdánan ollu iešguđetlágan vierut ja ipmárdusat ja hábmen sámi risttalašvuođaipmárdusa dakkárin go mii dan dovdat dál. Sámi risttalašvuođa oaidnit earret eará oskkuovdanbuktimiin mat leat čoakkalmasain ja ipmilbálvalusain gos sápmelaččat leat čoagganan. Oskkueallima ovdanbuktinvugiid sáhtta dahkat liturgiija, musihka ja sálmmaid válljema bokte, ja iešguđetlágan kultuvrralaš ja dáiddalaš ovdanbuktimiiguin, sámeielain, fáttá válljemis, čoahkkananbáikki ja searvevuođa bokte. Girkolaš basit leat mávssolaččat sápmelaččaide. Allabasiiddáigge leat iešguđetlágan vierut iešguđet guovlluin girkus, ruovttuin ja lestadialaš čoakkalmasain. Gásta, konfirmašuvdna, vihaheapmi ja hávdádeapmi leat maid mávssolaš dáhpáhusat, juoga mii searvvaha bearraša, fulkkiid ja soga. Sámi risttalašvuođaipmárdus ovdanbohtá ja gaskkustuvvo oahpaheami bokte ruovttuin, ságastallamiin ja buolvvaid gaska deaivvadettiin.

Sámi girkoráđđi: Sámi oskkuoahpahušplána.2011 s 67-68

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

Kultuvra, meannudanvuohki (behandlingsmåte), eaktu (vilkår), árvu, máhttu, vierru, identitehta, symbola, govvidit, govvgiella, motiiva, sivdnideapmi, gierdu, ovdaristtalaš, bassibeaivi, ávvobeivi, goziheaddji, nanus, guovttebealat (tosidig), bázzi (skulptur), guoddi, suodjalit, oaidnemeahtun, gáhttet, siskkáldas, olgguldas, áitta, girjjálašvuohta, vuohttit, rihpat/konfirmašuvdna, dáidda, mearkabeaivi, navdit, váikkuhit

Mo álggahit oahpahusa

- Sáhttibehtet ceahkis digaštallat ja áicat man láhkai risttalašvuolta oidno, vuhtto dahje boahotá ovdan joavkkus. Leat go konfirmeren? Áiggut go konfirmeret? Man birra oahppá rihppaskuvllas? Gásttašuvvon?, Mo čađahuvvo hávdádeapmi? Friddjabeaivvit/bassibeaivvit jagis? Juovlaskeanjkat? Masa dat leat čatnon? Norgga lágat/10 báhkcoma? Leat go risttalaš rituálat ruovttuin? Mo ávvudit risttalaš allabasiid? Risttalašvuolta/oskkoldagat sierra fágan skuvllas.
- Sáhttibehtet lohkat ja digaštallat novealla: Skolegutt, maid Laila Stien lea čállán. Noveallas sáhttit vásihit man dehálaš risttalašvuodaoahpamus ja biibbalteavsttaid badjeloavveoahppan lei skuvllas, ovdal. Ii lean álki skuvllas oahppat maidege go ii ádde giela. Dáruiduhttináigge ledje skuvlaeiseválddit garrasat čuovvut lága mii mitalii ahte buot oahpamus galggai leat dárogillii. Novealla gávdno dás:

http://gordon.acm.no/vgs/2_norsk/Ordforklaringer/0_Tekster%20pdf/Skolegutt.pdf

Gažaldagat tekstii

1. Mii lea kultuvra?
2. Geat hábmejít kultuvrra?
3. Maid symbolisere norgga leavga?
4. Maid symbolisere sámi leavga?
5. Maid fuomášii Thomas Von Westen go bođii Sápmaí?
6. Maid mearkkaša gohtalaš M man bajábealde lea ruvdu vel?
7. Manne olbmot čiŋadedje silbaboaluiguin?
8. Namut muhtin rituálaid maid olbmot čuvvot gáhttet iežaset váralašvuodain?

Vástádušat

1. Dat mai eallimis oahppá: vierut, árvvut, máhttu ja meannudanvuogit. Dalle mii hukset oktasaš ideaid ja áddejumi dasa mii lea riektá ja boastut ja mo lea buoremus eallit, ja mii lea vuogas máhtti ja diehtit.
2. Olbmot

3. Ruossa čájeha ahte riika lea risttalaš, (alit ivdni lea albmi ja vilges lea muohta ja rukses lea eahketroadđi)
4. Gierdu – beaivváš, ja mánnu (rukses ja alit) + gávttiid ivnnit: rukses, alit, fiskes, ruoná
5. Son fuomášii ahte sámít dolle katolalaš risttalašvuoda beivviid (omd Márjjábeaivvi) čavgadit.
6. Márjá ja/dahje Máttaráhkká
7. Dat sáhtte gáhttet dávdain ja lihkuhisvuodain
8. Jearrat lobi ovdal go ráhkanit ijastit olgun, ruossastit, bidjet biibbala guottá vuollái.

Gažaldagat digaštallamii

Gávnahehket man guhkká risttalašvuoda oskkoldat leamaš stáhtaoskkoldat Norggas. Lea go imaš ahte Norgga ja Sámi kultuvra lea báidnon risttalašvuodas? Digaštallet!

Geahčadehket iežadet skuvlaruvtto. Man galle friddjabeaivvi leat čatnon risttalaš allabasiide, ja guđe allabasiide?

Gos sáhtta lohkat eambo?

Anders Bær ja Lars Hætta: Muitalusat. Universitetsforlaget. 1982.

Sámisk kirkeråd – Et historisk tilbakeblikk og veien framover. Tore Johnsen:

<http://www.kirken.no/?event=downloadFile&FamID=321493>

Sámi girkoallima strategalaš plána:

<http://www.kirken.no/?event=downloadFile&FamID=228635>

Bargobihtát ohppiide

1. Loga Márjjábeivviid birra mat leat njukčamánu 25.b. ja čakčamánu 8.b. Daid dieđuid gávnnat girjjis: Jahki sámis. Marit Mikkelsdatter Eira Murud. ČálliidLágádus. 2012.
Manne lei Nieida Márjá bassi olmmoš? Makkár dálkemearkkaid muitala njukčamánu 25.b? Guđe risttalaš oskkusuorggis lea Nieida Márjá erenoamáš bassi?

Risttalašvuohta suorrana Oahppogirjii s 52-62

Maid dadjá ML06S?

Váldoassi: Risttalašvuohta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget romalaš-katolalaš, ortodoksalaš ja protestánttalaš risttalašvuođaárbevieruid váldoiešvuođaid

Intro oahpaheaddjái

Formálalaš earru gaskkal Roma ja Konstantinopel dáhpuhuvai jagi 1054 m.Kr. Earru šattai go girkopolitihkalaš guovtteoaivilvuohta bohciidii ja garai. Poava dáhtui dohkkehuvvot girku bajimus jodiheaddjin, muhto patriárka Konstantinopelis ii sáhttán dan dohkkehit. Dát guokte oaivila eaba soahpan seammá oainnu Bassi Vuoiŋŋa ektui. Katolihkat oaivvildit ahte Bassi Vuoiŋŋa vuolga lpmeláhčis ja bártnis, muhto ortodoksa girku oaivvilda ahte dat vuolga dušše lpmilis.

Poavagirkus bohciidedje dađis (1500-logu rájes) ollu girkoservodagat ja iešguđet risttalaš oskusuorggit. Álggus reformašuvdna buvttii protestántismma. Protestantismma birra lea čilgejuvvon oahppogirjjis s 60-61. Protestánttat gohčodedje iežaset evangelalaš risttalažžan. Ain otne geavahuvvo namma: Evangelalaš oskuservodagat. Datte ferte váruhit geavaheamis dákkár sániid. Dat earuhit ja doalahit dološ riidduid ain eallin. Sihke protestánttalaš, katolalaš ja ortodoksa oskuservodagat mitalit ja oahpahit (servodagas) risttalašvuođa guovddáš sisdoalu.

Ortodoksa risttalašvuohta

Ortodoksa girkus leat birrasii 250 mill miellahtu miehtá máilmmi, ja lea viidámus Greikkas, Ruoššas, Serbia, Bulgarias, Romanias, Ukrainas, Kyprosis, Georgias ja Makedonias. Muhto dađe mielde go olbmot leat johtán ja fárrestaddan, de gávdno dál ortodoksa girku miehtá máilmmi. Maiddái Suomas leat ruošša-ortodoksa searvegottit ja girkut. Ortodoksa risttalašvuođas leat guokte váldosuorggi: Greikka-ortodoksa ja Ruošša-ortodoksa. Erohus dán guoktás lea duššefal organiseren ja kultuvra. Teologijja ja osku lea seammá. Njávdamis Norgga bealde Sámis lea Ruošša-ortodoksa girku. Doppe lea ipmilbálvalus juohke jagi, borgemánus. Ruošša-ortodoksa girku Njávdamis lea lunddolaš go leamaš ággiid čađa lagaš oktavuoha ruoššain ja nuortalaš-sámiin. Leat ja čuovvut árbevirolaš oskkoldatvugiid leat buot deháleamos ortodoksa girkus. Sii čađahit eahketmállásiid, gástta ja eará meanuid eará láhkai go omd protestánttat ja romalaš-katolalaš girkoservodagat. Riikkaid eiseválddit ja

politihkkárat eai seagut girkolaš ja oskkolaš áššiide. Ortodoksa girkoservodagat sáhttet friddja hábmet iežaset njuolggadusaid ja meanuid. Girkovisti ja erenoamážit ikonaid (govvosat) bálvleapmi earuha ortodoksa girku eará girkoservodagain. Girkut leat čiŋahuvvon ikon-govvosiin martyrain ja bassi olbmui gean nammii girku lea huksejuvvon. Olbmui lea dávjá ruovttuin maid ikonat. Ikonat leat “glásat (vinduer) bassi máilbmá”. Ikonat galget sierra njuolggadusaid mielde málejuvvot.

Maiddá njuoni galgá dovdat ipmila lagasvuoda. Suovvasa lea dábálaš “gilvit” ipmilbálvalusain girkus. Dasto galget maid gullot čáppa sálmmat, rohkosat ja teakstalohkan girkus. Buot áccanat galget bibmot ipmila lagasvuodain. Ortodoksa girku čuovvu árbevieruid ovtteseallima dáfus ja nissunbáhpát eai dohkkehuvvo. Girku maid cuiggoda otná materialismma. Birget uhcibun, lea ortodoksa risttalaš ideala. Ortodoksa girkoservodagain leat 14 Patriárkkat, 14 iešguđet riikkain geat leat girku bajimusat. Konstantinopel, Antiokia, Jerusalem ja Alexandria leat boarráseamos patriárkkat ja sii leat erenoamáža árbevirolašvuoda geažil. Ortodoksa girkuin leat kloastarat muŋkkaide ja nonnaide.

Katolisisma

Jagi 1054 suorraneigga ortodoksa ja romalaš-katolalaš girkut. Dalle ledje leamaš riiddut ja mánggaoaivilvuodát guhkká. Ortodoksa risttalaččaid hoavda šattai patriarka Konstantinopelis ja Romalaš-katolalaš hoavda fas pava Romas. Fámolaš pavastáhta lei teokrahtalaš (báhpát stivrejedje riikka) ja háliidii oskkolaš monopola. Ikonaid geavaheapmi ja leavvan, ja galge go báhpát beassat náitalit, ledje muhtin gažaldagat mat dahke ahte oskkut suorraneigga. Dál leat badjel miljárdda romalaš – katolalaš čuovvuleaddjit. Amerihkás leat 504,7 miljovna olbmot geat leat katolihkat. 280 milj Eurohpás, 110 milj Asias, 120 milj

Afrihkás. Brasil lea máilmmi stuorámus katolalaš riika. Doppe leat 140 milj čuovvuleaddjit. Eanemusat lassánit katolihkat Afrihkás. Norggas lea 1% registrerejuvvon katolihkat. Gaskaáigge risttalašvuohta ovddidii garra vuogádaga maid olbmot galge čuovvut riegádeamis gitta jápmimii. Olbmot gásttašuvvojedje go riegádedje ja ožžo loahppa vuidosa ovdal go jápme. Buohkat galge suttuid dovddastit unnimusat oktii jahkái. Dat mearkkašii ahte sii galge suttuid dovddastit, dahkat buorádusa ja oažžut ándagassii. Dát dagai ahte girku kontrollerii/čuovvui juohkehačča eallima dárkilit. Girku buvttii ipmila árbmugasa bassi daguid bokte (sakramentaid bokte), ja olmmoš geatnegahttui dáid čuovvut. Dát šattai dađistaga stuorra sisabohtun girku, ja girku šattai rikkis. Máksu ja oassi lohpidii olbmuide bestojumi ja agálaš eallima almmiriikkas.

Girku šattai maid stuorra eanaeaiggát miehtá Eurohpá. Girku definerii vašálaččaid juohke sajis: Juvddálaččat ja muslimat oaguhuvvojedje. Boasttu oskkolaččat goddojedje ja noaidit gillájedje jápminduomuid. Inkvisišuvdna (risttalaš duopmostuollu) galgai ohcat, dubmet, ránggáštít ja goddit olbmuid ja joavkkuid geat eai čuvvon rivttes oskku. Seammás galgá namuhit ahte girku buvtti ollu buorrivuođa maidái olbmuide. Oarbbes mánáide fállu suodji, orrunsadji ja borramuš. Kloastarat doibme dego buohcciviessun ja jedđehussan ollu buhcciide ja olbmuide geat ledje geafit ja eará láhkai olgguštuovvon ja vártnuhis dilis. Kloastarat fálle maid oahpu ja lohkanáidu buorránii mánáid ja olbmuid gaskkas.

Protestantisma/Vuostálastin

1500-logu rájes šaddá protestantisma váldo osku miehtá Davvi-Eurohpá. Dat álggii Duiskkaeatnamis gos ollugat čájehedje vuostemiela poava stivrejupmái. Luther lei dán proseassas guovddážis. Son fuomášii Romerreivve logadettiin ahte Ipmil lei šiega ja vuoiggalaš, ja ii dubmejeaddji ja stroanggis nu mo poava ja bismmat vigge oahpahit olbmuide. Gonagasat fas dáhtto uhcidit girku fámu, go sii oidne man ollu riggodagat ja ruhta dokko manai. Našunála gielat šadde dábálaččat girkuin, ja girjedeaddilandáidu mielddisbuvtti ahte biibbal ja eará girjjit šadde dábálaččat olbmuid gaskkas. Oskkolašvuohta šattai olbmuide áddehahti, ja gilvu gaskkal katolihkaid ja protestánttaid čavggai dađe mielde

go miellahttulohku stuorui. Ollu riidut ja soadit goaridahtte Eurohpá muhtin čuohte- jagiid badjel.

Luther čilgii ahte olmmoš ii galgga dárbbasit “bargat” ja “ánssášit” ipmila vuoiggalašvuoda ja bestojumi sáhkuid, askesa ja skeaŋkkaid ovddas. Son oaivildii ahte ipmil lea olbmuid iešalddis skeaŋkan. Kristus lei addán iežas danne vai olbmot geat dáhtto, ožžo bestojumi. Áidna mii gáibiduvvui, lei olbmo iežas osku ja jáhkku. Luther maiddá cuiggodii báhpaid oainnu ja mo sii bajidedje iežaset, ja navde iežaset ipmila ja olbmuid gaskkaoapmin. Luther oaivildii dát lei Kristusa sadji. Muhto báhpaid galge ipmila ja olbmuid gaskkas ovddastit bassi doaimmaid (sakrameanttaid). Luther maid cuiggodii ahte osku ja politihka ja eiseváldiid fámut seaguhedje guđet guimmiid áššiide. Risttalašvuota ja osku ii galgan seaguhit ekonomalaš ja politihkalaš áššiide, celkkii son.

Muhtun dáid golbma risttalašvuodaárbevieruid váldoiesvuodat

Ortodoksa-girku	Romalaš-katolalaš girku	Protestánttalaš girku
Patriárkkat	Poava (Petera manisboahhti)	Bisma
Čuovvu Nikealaš oskudovddastusa (j 381)	Čuovvu Nikealaš oskudovddastusa (j 381)	Čuovvu apostalaš oskudovddastusa
Eai dohkkeht nissunbáhpaid	Eai dohkkeht nissunbáhpaid	Dohkkehit nissunbáhpaid
Náitalan albmát/dievddut sáhttet šaddat báhppan	Báhpaid eai sáhte náitalit	Báhpaid sáhttet náitalit
Bismmat eai sáhte náitalit	Bassi vuoigná bođii Áhčis ja bártnis	Bassivuoigná bođii Áhčis ja bártnis
Bassivuoigná bođii Ipmeláhčis	Bassi govvošiid gudnejahttet, erenoamážit Jomfru Maria/Nieida Márjá	Bassi olbmot ja govvosat eai leat dehálaččat
Bassi olbmuid ja govvošiid gudnejahttet	7 sakrameantta	2 sakrameantta (gástta ja eahkedismállásat)
7 sakrameantta	Gástta ja konfirmašuvdna dáhpáhuuva sierra	Gástta ja konfirmašuvdna dáhpáhuuva sierra
Gástta ja konfirmašuvdna dáhpáhuuva oktanis	Vuoiddas addo dušše olbmuid geat leat jápminseanggas (loahppavuoiddas)	
Vuoiddas addo buot buhcciide		
Dušše girkovisttis sáhtta		

<p>“deavvadit” Ipmiláhčiin ja suinna “ságastit” ja ándagassii atnun ferte dáhpáhuvvat báhpaid bokte</p> <p>Ruossa lea earálágan</p> <p>Čuovvut árbevieruid lea guovddážis, go daid bokte olmmoš bestojuvvo ja buressivdniduvvo</p>	<p>Dušše girkovisttis sáhtta “deavvadit” Ipmiláhčiin ja suinna “ságastit” ándagassii atnun ferte dáhpáhuvvat báhpaid bokte</p> <p>Čuovvut árbevieruid lea guovddážis, go daid bokte olmmoš bestojuvvo ja buressivdniduvvo</p>	<p>Ipmilbálvalusat sáhttet čađahuvvot váikko gos</p> <p>Áddet Biibbala čállagiid sisdoalu váimmustis lea guovddážis go dušše dat addá oskku, bestojumi ja buressivdnádusa</p>
--	---	---

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

suorranit, monopola, riidu, mánggaoaivilvuhta, ikon, risttalaš suorgi, deattuhit, universála, árbevierru, čanastat, bisma, báhppa, diakon, munja, manjisboahhti, sakrameanta, árbmu, ordinašuvdna, árbmofápmu, meassu, oskkolaš (son gii osku), bassiolmmoš (martyra), bajidit, relikviat, bassivádjolus, oaivámuš, vihahit, almmálaš, gopmirdit, ruosastit, materialisma, suovas, dáidu/áicu: njunni, čalbmi, beallji, liiki, dovddut), kloasttar, suddudit, vuostemiella, čuovvulit, sáhku, ánsšážit, askesa, gaskkaoapmi, čavget, goaridahttit,

Mo álggahit oahpahusa

- Sáhttibehtet dutkat kártta s 52 oahppogirjjis. Guđe riikkain/guovlluin máilmmis lea ortodoksa, katolska ja protestánttalaš risttalašvuhta váldooskkoldat?

Gažaldagat tekstii

1. Goas suorranii álgoristtalašvuhta?
2. Mat šadde namat dan guokte risttalaš suorggis?
3. Manne suorraneigga?
4. Geat šadde hoavddat?
5. Man suorggis vulggii protestantisma ja goas?

6. Gii oahpahii risttalaš árbevieru, jođii Romai ja šattai Roma vuosttas Bisman?
7. Gosa hávdáduvvui Biehttár?
8. Gii lea Biehttára maŋisboahtti?
9. Mii lea sakrameanta?
10. Man galle sakrameantta leat katolalaš risttalašvuodas?
11. Manne eai sáhte go báhpat ja bismmat (girkus) oskku fievrridit álbmogiid?
12. Mii lea erenoamáš katolalaš eahkedismállásiin?
13. Geat leat katolalaš eanemus dovddus bassiolbmot?
14. Maid galgá olmmoš bargat eallináiggis, jos galgá bajiduvvot bassiolmmožin?
15. Gos guovllus máilmmis lea ortodoksa risttalašvuolta viidámuš?
16. Maid mearkaša sátni: Ortodoksa?
17. Gos leat dat njealje patriárháhta?
18. Geat leat patriárkkaid vuolde?
19. Makkár mearkašupmi lea bassi olbmui, ortodoksa risttalašvuodas?
20. Mii lea buot deháleamos ortodoksa risttalaččaide?
21. Maid mearkaša suovva ortodoksa risttalaččaide?
22. Guđe sakrameanttat leat deháleamos ortodoksa risttalaččaide?
23. Gii vuodđudii protestantismma?
24. Mii earuha protestantismma katolisismmas ja ortodoksa risttalašvuoda árbevierus?

Vástádušat

1. Jagi 1054
2. Katolalaš risttalašvuolta j ortodoksa risttalašvuolta
3. Riiddut ja mánggaoaivilvuodát ledje guhkká leamaš. Pavastáhta háliidii oskoldatlaš monopola. Ikonaid geavaheapmi ja náitaleapmi ledje muhtin gažaldagat mat dagahejde suorraneami.
4. Pava ja patriárka
5. Katolalaš risttalašvuodas 1500-logus.
6. Apostal Biehttár
7. Romai, doppe gos Biehttára girku lea dál.
8. Pava
9. Bassi dahkku girkus gos olbmuide addo ipmila árbmu
10. 7
11. Go sii leat ieža ožžon árpmu ordinašuvnna bokte. Ja dušše sii sáhttet dan addit viidáset.
12. Katolihkat oskot ja jáhkket ahte láibi ja viidna duodas šaddá Jesusa rupmašin ja varran go báhppa lohka 1. Kor 11 23-25.
13. Nieida Márjá, Norggas maiddái Bassi Olav

14. Vihahit eallineaset risttalaš ja bassi daguide
15. Greikkas,Ruoššas, Serbias, Bulgarias, Romanias, Ukrainas, Kyprosis, Georgias ja Makedonias.
16. Rivttes osku
17. Konstantinopel, Jerusalem, Antiokia ja Alexandria
18. Bismmat
19. Almmálaš oaidnemeahttun searvegoddi, várjalit olbmuid váralašvuodain, leat ovttas olbmuiguin ipmilbálvalusain
20. Čuovvut árbevirolaš biibbalteavsttaid ja oskkoldatvugiid, ja leat árbevirolaš.
21. Suovva govvida/muittuha/čájeha ipmila lagasvuoda
22. Gástta ja eahkedismállásat
23. Martin Luther
24. Protestantisma: Olbmo osku ja jáhkku lea áidna mii gáibiduvvo dasa ahte bestojuvvot. Katolisisma ja ortodoksa risttalašvuoha: Sakrameanttaid čuovvun gáibiduvvo jos galgá bestojuvvot.

Gos sáhtá lohkat eambbo?

Bargobihtát ohppiide

Risttalašvuolta olggobealde Eurohpá Oahppogirji s 63-67

Maid dadjá ML06S?

Váldoassi: Risttalašvuolta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- suokkardit risttalašvuolta sajádaga ja iešvuotaid muhtin riikkas olggobealde Eurohpá ja ságaskušat gažaldagaid mat gusket risttalaš miššuvdnii, humanitára bargguide ja ekumenalaš doaimmaide.

INTRO Oahpaheaddjái

Risttalašvuolta viidáneapmi ođđa áiggis

Go riiddut ja juogut bohte girkoservodahkii Eurohpái, dolvojuvvui risttalašvuolta ođđa kontineanttaide. Ođđa áiggis šaddá risttalašvuolta globála religiovdnan. Meara badjel viidáneami čuovvu Eurohpálaččaid vieldin, mii álggii 15. čuohtelogus. Asia, Afrihkká ja Amerihkká koloniserema čuovvu sihke katolihkalaš ja protestánttalaš báikkálaš čearddaid mišuneren. Kolonijaválddit sáhtte addit suodjalusa miššonearaide ja ledje dábálaččat miehtemielas evangeliuma viiddideapmái. Vuodđun girkolaš miššovdnii leat guokte risttalaš vuodđogovvemat. Ovddit lea ahte risttalašvuolta guoddá duohtavuotđa ja lpmil bestojumi

(ekskluisisma), manjit oassi lea ahte Kristus lea buohkaid iežas manjisbohttiid gohččun jorgalit oppa máilmmi su máhtajeaddjin (universalisma).

Áigodat mii lei gaskkal 1500 – 1700 loguid lei romerriika mii ovddidii mišonerema Eurohpá siskkabealde. Válddálaččat, muŋkkat ja báhpat ledje ovddideamen risttalašvuoda ja eurohpálaš kultuvrra Máttá-Amerihkás ja eará báikkiin gos katolihkalaččat doibme. Máttá-Amerihkká jorgaluvvui dakkár máilmmioassin gos Roma-katolihkalaš girku ráđđii. USA šattai dakkár riikan gos Eurohpálaš báhtareaddjit gávdne friijavuoda ja gos mánga ieš guđet lágan girkoservodaga sáhtte ovdánit báldda lágaid. Amerihkálaš girkoservodat gohčoduvo *denominašuvdna*. Sosiologalaš áddejumi dahje ipmárdusa mielde lea denominašuvdna juoidá mii lea girku ja oskusearvvi gaskka. Ii leat nu viiddis go našunála girku, muhto ii leat nu gitta ja sierranas go muhtun oskusearvi. Girkoservodat dohkkeha risttalašvuoda mánggabealatvuodaid, ja vurdojuvvo ge ahte Amerihkálaččat leat lahttun muhtun girkus. Amerihkálaš kultuvrras ja servodateallimis oaidná odne eanet risttalašvuodas váikkuhusaid go Eurohpás. Stuorámus girkoservodat USA:s lea Roma-katolihkalaš girku gos leat badjel 60 miljovna lahtu.

Protestánttalaš miššovdna álggii duodas easkka 1800-logus. Mii eanaš lea jođihuvvon iežas miššovdnaorganisašuvnnaid bokte mat leat vuodđuduvvon ja ruhtaduvvon oskkolaš sárdneolbmui systemáhtalaš ruhtačoaggimiid bokte. Nissonolbmot leat váldán aktiivvalaš religiovnna rolla ruovtturiikka miššovna searveallimis, dahje sii leat vuolgán miššovdnabargguide. Miššovdna lea dan láchkai addán protestánttalaš nissoniidda religiovnna doaimmaid olggobealde ruovttu. Miššovdnaorganisašuvnnat ovddastit ieš guđet girkoservodagaid, mat dávjá vel doaimmaid bokte gilvalit nuppiiguin. Dađi mielde dohkkehuvvogođii oktasašbargu, ja 1910:s čađahii miššovdnajođiheaddji John R. Mott (1865 – 1955) máilmmimiššovdnakonferánsa Edinburghas gos oassálaste eanaš girkoservodat iežaset lahtuiguin. Edinburgh-konferánsa attii doarjaga organiserejuvvon miššovdnabargui ja ekumenalaš ovttasbargui girkoservodagaid gaskkas.

Dat II-eurohpálaš risttalašvuodha reflektere vuosttamuzžan eurohpálaš eadnegirkuin daid siskkáldas ráddjemiiguin ja iešvuodaiguin, muhto dađi mielde čuožžilit maiddá ođđa, eanet globálalaš vuogi mielde risttalašvuodha.

Afrihkás leat sullii 350 miljovna risttalačča, ja lohku lassána. Indias ja Kinas lea árvvu mielde 100 miljovna risttalačča, 50 miljovna goappá ge riikkas. Filippiinnain, Mátta-Koreas ja Taiwanis leat risttalaččat ožžot nana coavcci. Máilmmidásis leat girkut vuosttilduvvon garrasamosit kommunismmas ja islámas. Ođđaseamos risttalašruohtas oarjemáilmmis lea Jesu Kristi kirke av de siste dagars hellige ja Jehova duođašteaddjit.

20. čuohtelogus leat mánggas, girku siskkabealde maid, dovdan ahte miššovdna šaddá váttisin, danne go dat lea integrerejuvvon Oarjemáilmmi imperialismii ja kolonialismii. 2. Vatikankonsila oktavuodas gieđahalai mearrádus *Ad gentes* (lat.: “Álbmogii”) girku miššovnadoaimma. Doppe lohka e.e. ahte ođđa katolihkalaš girkuin galgá leat iežas hierarkiija, ja álbmoga iešvuohta galgá dohkkehuvvot. Liturgiija ja biiballohkan galgá dáhpáhuvvat eatnigillii. Konsiila moittii Oarjemáilmmi válddálašvuođa váikkuhusaid 3. máilmmis, man girkolaš struktuvrrat ledje mielde doalaheamen. 1960-logu rájes lea dáhpáhuvvan guottuid molsašuvvan dan guvlui ahte miššovdna ii dollojuvvo šat juoidá maid Oarjemáilmmi gievrassivilisašuvdna doalvu 3. máilbmái. Buot girkut, maiddái nuorra ja geafes, dollojuvvojit prinsihpas dál miššovdna ovddideaddjin.

Miššovdna ja migrašuvdna lea dahkan risttalašvuođa máilmmi stuorámus religiovdnan. Jahki 2000 ledje 2 miljárdda guottiheaddjit miehtá máilmmi. Badjel 1 miljárdda lahtu ledje Roma-katolihkalaš girkus. Mii lea dál dovdaldahkan otná globála dilis ahte anglo árgabisma Desmond Tutu Mátta-Arihkás, gii oaččui Nobel ráfibálkkašumi go vuosttildii aparteidváldegotti, lea seamma ollu váikkuhan govvi mo aktiivvalaš risttalašvuohta lea, man muhtun eurohpálaš dahje amerihkálaš girkojođiheaddjit, earret páve Romas – gii lea vel ge risttalašvuođa fámmoleamos ja eanemus oidnojeaddji bisma. Áigi lea meattá go Eurohpá lei risttalašvuođa guovddáš.

Risttalašvuođa viidáneapmi

Máilmmi stuorámus ja eanemus viidánan religiovdna:

Sullii 2,1 miljárdda guottiheaddji, goalmmadas olles máilmmi olmmošlogus. Gávdno buot máilmmiosiin. (Logut vuolábealde leat sullii logut)

Biibal lea jorgaluvvon eanet go 1800 gillii.

Eanet go 25 000 iešguđet girkoservodaga birra máilmmi.

Mii guoská risttalaččaide máilmmis de leat:

Sullii 1 miljárdda katolihkalačča

Sullii 240 miljovvna ortodoksa

Sullii 110 miljovvna afrikálaš iešguđet girkut ja oskusearvvit

Sullii 105 miljovvna hellodatustiba

Sullii 75 miljovvna reformerejuvvon/friijagirku

Sullii 73 miljovvna anglolačča

Sullii 70 miljovvna baptistta

Sullii 70 miljovvna metodistta

Sullii 64 miljovvna lutheralačča

Sullii 15 miljovvna Jehova vihtanat

Sullii 12,5 miljovvna Jesu Krist kirke av de siste dagers hellige (mormonat)

Sullii 12 miljovvna adventistta

(gáldu <http://www.adherents.com>)

Humanitára barggut

Humanitára mearkkaša “olbmuid buorre”. Humanitára barggut leat barggut mat leat ávkin ja buorit buot olbmuid eallindiliide. Dat sáhttet leat heahtevahkki (borramuš ja dálkasat) jos roasut gevvat dahje soađit buollájit, ja buohcuvuođa eastadeapmi ja dikšun, ruđalaš vahkki. Risttalaččat galget ja háliidit eallit dego Jesus. Jesus lea sin ovdagovva eallimis. Jesus lei buorre ja veahkehii olbmuid geat ledje geafit, dárbbášedje veahki ja ledje olggušuvvon. Ollu humanitára organisašuvnnat leat vuodđuduvvon risttalaš searvegottiid bokte. Rukses

ruossa/Røde kors ja Kirkens nødhjelp lea dákkár ásahusat. Muhtin humanitára organisašuvnnat:

www.reddbarna.no

www.folkehjelp.no

www.care.no

www.faf.no

www.forut.no

www.leger-uten-grenser.no

www.od.no

www.plan-norge.no

www.sos-barnebyer.no

www.rodekors.no

www.rodekorsungdom.no

www.utviklingsfondet.no

www.unicef.no

Ekumenalaš lihkadus

Risttalaččaid jurddašuvuogi mielde galget risttalaččat bearašin gos leat vieljat ja oappát, muhto girkohistorjá čájeha ahte dát lea eanet ideála go duohtavuohtha. Roma-katolihkalaš girku vuodđojurdda lea risttalaččat leat čohkkejuvvon katolihkalaš girku vuollái, ja dás lea vávján ahte eará girkoservodagat leat návdojuvvon čádjideaddji riidaleaddjin katolihkalaš ovtastusa vuostá. Protestánttalaš bealis leat ovttasbargo rahčamušat rasttildan oskudovddastusrájaid gitta 1800-logu rádjái, dalle vuodđuduvvojedje mánnga riikkaidgaskasaš protestánttalaš organisašuvnna, e.e. KFUM máilmmiovtastus, KFUM´ máilmmiovtastus ja riikkaidgaskasaš studeantalihkadus.

Edinburgh-konferánssa 1910:s movttiidii vuodđudit riikkaidgaskasaš girkolaš foruma gos girkut besse guorahallat oskku ja girkoorganisašuvnna. Jahki 1927 lágídii foruma vuosttaš stuorra konferánssa Lausannes, *Faith and Order*, gosa ledje oassálastit 108 eará girkoservodagas boahtán.

Eará dehálaš organisašuvdna lei Girku Máilmmiráđđi mii ovddidii riikkaidgaskasaš ipmárdusa (1914), man Ruottilaš árkabisma Nathan Söderblom (1866 – 1931). Su ovddideami bokte lágiduvvui Máilmmiorganisašuvdna konferánssa Stockholmas 1925:s go fáddán lei girkolaš eallin bargu, *Life an Work*. Doppe oassálaste measta buot máilmmi girkoservodagat, dušše Roma-katolihkalaš ii oassálastán. Konferánssa gieđahalai makkár ovddasvástádus girkus lea politihkalaš ja sosiála gažaldagain. Erenoamážit vuosttašmáilmmisoađis (1914 – 1918), sihke politihkalaš ja olmmošlaš katastrofa, gažaldat čuožžilii leago girkus sosiálas ovddasvástádus.

Amsterdamas 1948:s ovtastuvaiga Faith and Order ja Life and Work Girku máilmmiráđi organisašuvnnas (World Council of Churches, WCC). 147 girku 44 riikkas leat lahttun. Roma-katolihkalaš girku bisui dattetge olggobealde. Girko Máilmmiráđi ulbmil lea ovddidit ovttasbargguid girkoservodagaid gaska áššiin mat guoskkahit teologalaš ja sosiálalaš gažaldagaid. Organisašuvdna čađaha mearkašánveara veahkkebargguid ja lea dorjon friijavuodalihkadusaid goalmát máilmmis. Konservatiiva risttalaččat leat eahpidan Máilmmiráđi bargguid, danne go sin mielas organisašuvdna politisere risttalašvuoda.

Máilmmiorganisašuvdna lea máilmmiviidosášorganisašuvdna gos leat buot stuorámus girkoservodagat buot máilmmiosiin mielde, maiddái ortodoksat. Katolihkalaš girku ii dattetge leat vel mielde, muhto girku lea sádden guldaleddjiid čoaikkimii 1961 rájes ja 1968 rájes lea šaddan lahttun Commission for Faith and Order.

Eará, uhcit, ekumenalaš organisašuvnnat leat Luthera Máilmmisearvi (Lutheran World Federation, LWF), vuodđuduvvui 1947:s. Dan ulbmiliin lea jođihit ekumenalaš barggu lassin miššuvdnii, ovddidit Luthera risttalašvuodaoainnuid ja jođihit veahkkebargguid. Jagi 1970 čoaikkanedje riikkaidgaskasaš organisašuvnnat reformerejuvvomiiguin ja kongregationalaiguin vuodđudan dihtii organisašuvnna World Alliance of Reformed Churches (Congregational/Presbyterian).

Guktuid servviin lea dego Girko Máilmmiráđis Genèveas guovddáš.

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

Nuorta, oarji, davvi, máddi/lulli, Gaskanuorta, Asia, Eurohpá, Afrihkká, Davvi-Amerihkká, Máttá/Lulli-Amerihkká, mearraguovlu, nannán, málli, vuohki, universála, ristariika, oahppaáddejupmi, girku, apostalaš, katolalaš (dás: universála), vuodđudit, áсахit, gaskaáigi (middelalderen), koloniseren, mišuneren, vuogádat (nettverk, system), oarjemáilbmi, bearráigeahču, geahčemeahtun (dás: uforstyrret), sorjjakeahtái (uavhengig, selvstendig), luvvet (dás: frigjøre) lassánit, uhccánit, karismáhtalaš, olmmošjohtaleapmi, gaskavuohta, ruovtturiika,

Mo álggahit oahpahusa

- Sáhttibehtet geahčadit Kirkens nødhjelp ja Røde kors neahttasiidduid ja guorahallat maid ja man láhkai sii barget, ja gos máilmmis sii barget.
- Oahppit sáhttet bargat/čadáhít muhtin humanitára barggu. Omd čohkket ruđa ja sáddet Kirkens nødhjelpii. Man láhkai sáhtta bargat humanitára bargguid lagas birrasis? Man láhkai sáhtát DON váikkuhit dása ahte lagasbiras/servodat šaddá buorre buohkaide?
- Lea vuogas jos ohppiin leat atlasat dahje máilmmikárta go dáinna osiin galget bargat.

Gažaldagat oahppogirjetekstii

1. Maid mearkaša dat ahte risttalašvuohta lea universála?
2. Gos vulggii risttalašvuohta álggus?
3. Mo leavai risttalašvuohta miehtá máilmmi?
4. Makkárat leat Nuortaeatnama girkut?
5. Mii lei namma dan apostalis gii vuodđudii risttalašvuođa Nuortaeatnamii?
6. Mii lea Nuortaeatnama girku almmolaš namma/namat?
7. Geat mišunerejedje Láhten-Amerihkás?
8. Guđe riikkaide Nuorta-Asias ásaheedje katolihkat mišuneren-stašuvnnaid?
9. Mo doaibmá risttalašvuohta Kiinnás, otné?
10. Mo bođii risttalašvuohta Afrihkkái?
11. Gos máilmmis lassána risttalašvuohta?
12. Gos máilmmis niedjá risttalašvuohta?

Vástáduusat

1. Dan guovddáš sisdoallu lea seammá vaikko sáhttá dan sisdoalu buktit ovdan iešguđetlágan vugiiguin.
2. Gaska-Nuortaeatnamiin.
3. Miššuvnnadoaimma geažil
4. Dat leat smávvát ja sierra
5. Apostol Tomas
6. Apostalaš katolalaš girku
7. Katolihkat
8. India, Kiinná, Vietnam, Japan ja Filippiinnat
9. Dat galgá ieš birget ruđalaččat, stivret iežas ja ieš viiddidit iežas.
10. Eurohpálaččat ja Davviamerihkálaččat mišunerejedje ja doaimmahedje veahkkebargguid skuvllaid ja buohcceviesuid bokte.
11. Afrihkás, Asias ja Máttá-Amerihkás.
12. Eurohpás ja Gaskanuortaeatnamiin.

Gažaldagat digaštallamii

Mii lea sivvan das ahte risttalašvuohta njiedjá Oarje-Eurohpás, jáhkát don?

Mii lea sivvan dasa ahte risttalašvuohta njiedjá Gaskanuortaeatnamiin?

Maiddáai ollu arábialaččat čuvvot risttalašvuođa, manne, jáhkát don?

Gos sáhtta lohkat eambo?

<http://www.kirkensnodhjelp.no/>

<http://www.rodekors.no/>

http://www.menighetogmisjon.no/wp-content/uploads/2012/11/Misjon_til_forandring_hefte.pdf

Bargobihtát ohppiide

Oahppit sáhttet válljet muhtin riikka olggobealde Eurohpá. Sii sáhttet geahččalit gávnnaht risttalašvuoda sajádaga ja makkár risttalaš iešvuodat bohtet ovdan doppe. Girjerájus ja neahttabáikkít sáhttet leat ávkkálaččat. Oahpaheaddji berre ohcan gárvvisin heivvolaš neahttabáikkiid. Girjerádjosis leat bargit geat sáhttet gárvvisin ohcat heivvolaš girjjálašvuoda fáttá birra maid dáhttu.

Veahkkegažaldagat:

(Goas bođii risttalašvuolta? Mo bođii? Lea go protestánttalaš vai katolihkalaš suorgi?, govat muhtin girkuin?, makkár risttalaš vieruid ja dábiid čuvvot?, Mo čađahuvvojit ipmilbálvalusat? Leat go eará, (omd) okkulta dahje luonddu oskkut láktasan risttalašvuoda vieruide?)

Heivvolaš neahttabáikkít:

<http://www.heiverden.no/newsread/dokument.aspx?docid=10024>

Loga biibbala čálabáikki; Matt 28, 18-20. Maid muitala dát čálabáiki?

Girkodáidda, arkitektuvra ja musihkka Oahppogirji s 68 – 71

Maid dadjá ML06S?

Váldooassi: Risttalašvuohta

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ovdandivvut iešguđetlágan risttalašvuhtii gullelaš dáidda ja musihkkaalbmanemiid

INTRO oahpaheaddjái

Girkodálut

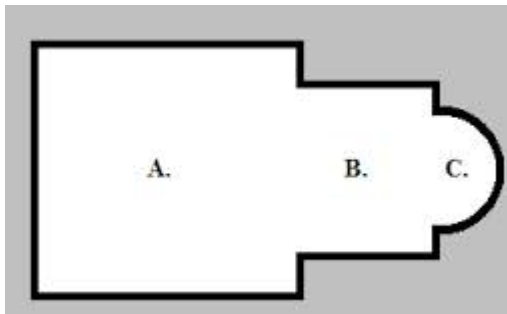
Álgo girkodálut ledje romalaš basilikat – romalaš alla čuoldahálla/huksehus. Boarrásepmosat leat 200-logus m. Kr. Huksehusas lei okta gaskaskiipa ja guokte ravdaskiippa. Gaskaskiipa lei alladat go ravdaskiippat ja das ledje glásat bajimusas, man čađa beaivečuovga beasai gaskaskiipii. Basilikas álgoristtalaččat dramatiserejedje beastinmuitalusa. Doppe lei áltár ja apsis. Áltár lei dálááigi ja apsis fas boahtteáigi. Apsis lei jorbeduvvon geahčči mii lei duogábealde áltára. Basilika lea vuodđun maddái otná girkodáluide. Buot girkuin lea skiipa,

doareslatnja, ja áltár. Doareslanjat šadde dađistaga go lei dárbu stuoridit girkodálu. Dalle šadde girkut ruossahápmásaččat.

A= gaskaskiipa ja ravidaskiipat

B= Álttár

C= Apsis

Girkodállu lea álo huksejuvvon nuorttas vai beaivváščuovga galgá deavdit lanja, dego Jesus Kristus deavdá lanja. Áltár lea biddjon apsis ja skiippa gaskka. Das šattai beastinmuitalus dálááigin go searvegoddi oaččui beastileaddji Jesusa vara ja rupmaša eahkedismállásis.

Girkodállu leat huksejuvvon iešguđet lánhái áiggiid čađa ja leat čuvvon áiggi ja guovllu huksenmáalle. Huksenávnas mearriduvvui das makkár ávnas lei sadjosis. Doppe gos sáttu ja geađgi, doppe šadde muvra ja geađgegirkut. Davviriikkain ja sámis leat ollu muoragirkut, go mis leat muorat mat heivejit huksenávnasin. Girku sturrodat lea dan mielde man ollu olbmot geavahit ja ássat guovllus. Sámis lea girkodállu stuorát dálveorohagain. Doppe leat buot orohagat čoahkis ja maiddái márkanoibmot. Náitin, mánnáristamat ja rihpat čađahuvvojit beassáiid áiggi, ovdal go giđđajohtin álgá. Geasset orrot boazosámit njárggain ja vuonain. Katolalaš girkuin lei dábálaš čijahit glásaid ja seinniid mitalusaiguin sihke Boares testameanttas ja ođđa testameanttas. Okta sivva čijaheapmái lei ahte dábálaš olbmot eai máhttán lohkat ja ádden láhtengiela. Govat galge sin muittuhit biibbálaš oahpu ja mitalusaid. Erenoamážit gaskaáiggis lei dáhpi čijahit girkuid. Ollu daid čábbásamos ja eanemus čijahuvvon girkut leat dan áiggis huksejuvvon.

Girkodoardna lea almmi ja eatnama deaivvadansadji. Doppe lea dábálaččat maiddái girkobiellut mat čudje ja almmuhedje ahte lei ipmilbálvalusáigi.

Katolalaš ja ortodoksa girkuin lea jorba rohpi. Dat govvida almmi ja oktasašvuođa.

Dál leat girkuin sárdnestuolut, lohkanbeavddit, orgelat ja ollu eará. Nu gohčoduvvon bargogirkut leat olbmuid bargosajit ja oahpahanguovddážit. Servodaga dárbbut ja risttalašvuođa oainnut leat rievdan áiggiid čađa. Dat leat dahkan ahte girkodáluid sisdoallu maiddái lea daid ektui rievdan.

Govvadáidda

Oskkoldatlaš govvadáidda vulggii riegádeamis/inkarnašuvnna oskkus. Olbmot osko ja jáhkke ahte Ipmil lea šaddan Jesusin. Ortodoksa risttalašvuodas leat ge ikon-govat seammá dehálačča go oskudovddastus, ipmilbálvalus ja Biibbal. Ii leat iešalddis govva, muhto dat olmmoš gii lea govvejuvvon, gean sii cummestit ja gean ovddas sii cahkkehit gintala, ja rohkadallet. Ikon-govat ovddastit govvejuvvon bassi olbmo lagasvuođa. Deháleamos ikon-govat leat Kristusa govat, muhto maiddái Ipmil-eatni Márjjá-govain lea alla árvu. Muđui lea govat olbmui geat ángirisvuođa ja buriid daguideaset dihtii leat ollen bassi statusa. Ikon-govat buktet ipmillaš árpmu olbmuide.

Katolalaš risttalašvuodas lei pedagogalaš jurdda duohken go činjahedje girkui, álggus. Olbmot eai máhtán lohkat, ja sidjiide ledje govat ávkin go galge muitit biibbala mitalusaid. Dákkár govat leat dájvja dahkkon govvadáidáriid dálááiggis.

Báccit ja glássamaleriijat

Báccit ja glássamaleriijat leat katolalaš risttalašvuođa girkodáluid činjat. Maiddái daid duogáš lea inkarnašuvnna osku duogábealde. Beaivváščuovgga čuvgen glásaide galgá govvet ahte Ipmil ieš bohtá almmis ja šaddá varran ja rupmašiin. Ollu katedrálat lea činjahuvvon Jesusa,

Márjjá ja bassiolbmuid bácciguin. Dát galgá govvet ahte girku lea servodaga ja máilmmi oasálasti.

Liinnit ja liturgiijalaš ivnnit

Báhpas lea vilges alba badjelis go son jođiha ipmilbálvalusa. Alba mearkkaša; *vilges*. Vilges ivdni govve ilu, buhtisvuoda, vuoittu ja ávvu. Juohke sotnabeavvi risttalaččat ávvudit Jesusa bajásčuožžileami jábmiidriikkas. Alba alde lea sus *stola*. Dat heanġa olggiid badjel ja vulos ovddabealde. Stola ivdni muitala makkár áigġis girkojagis leat dalle. Go leat eahketmállásat, de báhppa nahkeha *meassoluhka*. Dan ivdni maid čuovvu girkojagi, ja sáhtta činjavvot iešġuđet govvosiiguin Juovllaid ja beassáziid áigġe lea sus badjelis vilges biktasat. Dalle lea ávvu. Rukses ivdni mearkkaša varra ja dolla. Dakkár ivdni lea báhpas 1. Hellodatbeavvi ja 2. Juovlabeavvi. 1. Hellodatbeavvi gahčai bassi vuoignġa deġo dolla vulos, ja 2. Juovlabeavvi lea rukses bivttas muitin dihte Stefanus, gii lea vuosttaš risttalaš martyr gii geđġojuvvui jámas. Sáhppesalit ivdni mearkkaša jurddašeapmi ja gáhtamuš. Dat geavahuvvo adveantaáigġis, fásttuáigġis ja guhkesbearjadaga muitin dihte Jesusa jápmima. Ruoná ivdni geavahuvvo eanemusat. Dat govvida šaddama ja doaivaga, ja bistá hellodagain gitta adveantaáigái.

Musihkka

Koarralávlun ja oktasaš lávlun šaddá almmálaš koarran mii máidnu lpmila. Ollu risttalaš symbolihkka ja estetiikka lea garrasit čatnon almmiriikii. Olmmošlaš lávlunjietna lea deháleamos ja deattuhuvvo girkus ja ipmilbálvalusain. Erenoamážit manġá reformašuvvna go sálmmat čállojedje ja jorgaluvvojedje riikkaid gielaide šattai sálbmalávlun oktan orgelin, dábálaš ja lunddolaš oassin ipmilbálvalusain.

Oskkoldatlaš musihka ja lávluma bokte mii álkit sáhttit fuobmát man ollu guovllu vierut ja dábit leat báidnán ja váikkuhan risttalašvuodaárbevieruide. Luohti ja juoigan vuhtto sámi guovlluid ipmilbálvalusain ja negro sprituals lea lávllašanġer mii vulġgii šlávaiguin ja lea šaddan dábálaš lávlunvuohkin ipmilbálvalusain mátta-stáhtain USA:s. Dát lávlagat čájehit

almmálaš áibbašeami. Oskkoldatlaš musihkka ja lávlun álgá dávjá morašlaččat, njozet, vuollegaččat, blues-lágan ja sáhttá jorggihit ja šaddat illun ja geahppasiin ja govvida Jesusa gillámušaid ja moriheami. Sálmmat válljejuvvojit dan mielde makkár dilálašvuohta ipmilbálvalusas lea. Oskkoldatlaš musihkka ja lávlun girkus galgá loktet olbmuid miela dan almmálaš oktasašvuhtii ja dillái.

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

Girku, girkodoardna, hápmi, áltártávval, dáiddár, urgu, málle, arkitektuvra, girkolatnja, árran, duodji, identitehta, reflekšuvdna, riikkaidgaskka, álgoálbmot, árbevierru, sálbmagirji, vuostemiella, liturgiija, šuoknja, čuojanas, seailuhit, ovdánahttit, eaktu, riita

Mo álggahit oahpahusa

Sáhttibehtet geahčadit ja ságastit govaid birra maid gávdnabehtet nehtas. Doppe oaidnibehtet sihke glássamaleriijaid, ikon-govvosiid, áltárgovaid, bácciid, iešguđetlágan girkohuksehusaid ja eará. Dát sáhttá leat vuogas álgu/intro dán kapihttalii.

Ohcansánit: kirkekunst, glassmalerier, kirkebygg, Kristne ikon, altertavler, kristne skulpturer

Gažaldagat oahppogirjetekstii

1. Man láhkai sierranit sámiguovlluid girkodálu eará guovlluid girkodáluin?
2. Makkár girkodállu lei sámi girkobeivviin Anáris jagi 2009?
3. Makkár lávlunárbevierru lea dábálaš sámi ipmilbálvalusain?
4. Manne lea dehálaš ahte girku mielas duste sámi musihkkaarbevieruid, sámegiela, sámi govvadáidaga ja eará sámi árbevieruid?

Vástádušat

1. Ivnnit, hámit ja huksenmateriála mii dábálaččat lea muorra.

2. Lávvu
3. Árbevirolaš sálmmat. Leastádialaš lávlunárbevierru ain eallá.
4. Dat addá buriid eavttuid ealli ja nana sámi girko- ja kultureallimii.

Gažaldagat digaštallamii

1. Man láhkai sáhtta sámi duodji, dáidda, design ja musihkka leat mielde hábmemin risttalaš ásahusaid ja doaluid sámi guovlluin?
2. Sámi girkuin eai leat ollu čijat, govat, malerijjat ja báccit. Manne dat lea nu, jáhkát don?

Gos sáhtta lohkat eambbo?

kirken.no

Bargobihtat ohppiide

Jos lea dálvi ja buollašat daid áiggiid go čađahehket dán kapihttala, de sáhttibehtet duddjot jiekŋabácciid main lea risttalaš sisdoallu.

Gávdno sámi sálbma-CD maid sáhttibehtet luoikkahit ovttas.no neahttasiiddu bokte.

Guldalehket ja lávlot sálmmaid. Maid muitalit sálmmat?

Gávdnojit go sámi lávlagat ja sámi musihkkárat geat lávlot lávlagiid main lea risttalaš sisdoallu?

Mannet neahttasiidui: kirken.no Gávnahehket gos ja man láhkai dán jagáš girkobeavvit čađahuvvojit/čađahuvvojedje. Mii lea/lei fáddán?

Mii lea eallinoaidnu? Oahppogirji s 72-77

Maid dadjá ML06S?

Váldoassi: Eallinoaidnu

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget mii eallinoaidnu lea ja čájehit movt eallinoaidnu iešguđet ládje boahotá ovdan
- čilget mii eallinoaidnohumanismma iešvuhta lea eará oskkuid ja eallinoaidnuárbevieruid ektui; ovttaláganvuodát ja vuodđoerohusat

INTRO oahpaheaddjái

Eallinoaidnu iská gávnnahit, giedahallá dahje digaštallá gažaldagaid mat guoskkahit oaiviliid dan birra mii olbmoeallin lea ja mo dat galggašii leat. Dábálaš lea sirret oskkoldatlaš ja ii-oskkoldatlaš eallinoainnuid.

Oskkoldatlaš eallinoainnut loktejit Ipmila dahje ipmillágan govvosiid olbmo bajábeallái ja meroštallet olbmo eallima eatnan alde dušše oassin olbmo eallimis. Olbmo Leahkin ja eallin lea Ipmilis vuolgán ja dan loahppa lea Ipmilis. Datte leat ollu oskkoldatlaš mánggaoaivilvuodát dáid gažaldagaid hárrái.

Ii-oskkoldatlaš eallinoainnut vigget lámhčit olbmo eallindili eatnama alde buot buoremussan. Sii oaivildit ahte olbmo eallin lea dušše dan áigodagas go riegáda (dahje go ohkin šaddá) dassá go jápmá. Ii leat ollenge sáhka ráhkkaneames agálašvuhtii ja agálaš eallimii.

Eallinoaidnu gos ii leat religiovdna- eallinoaidnohumanisma

Human-Etisk Forbund lea stuorámus eallinoaidnoorganisašuvdna Norggas Norgga girku maŋŋá.

Eallinoaidnohumanisma lea oassin dan plurálalaš servodagas gos eallit.

Humanetihkka lea vuolgán rašunalismmas, filosofalaš suorgi mii čuožžilii Eurohpás 1700-logus. Sáni ratio boahdá latiinna gielas ja máksá jierbmi. Humanisttalaš eallinoaidnu lea olbmoguovdilis eallinoaidnu mii earrána Ipmilguovdilis oaivilis. Das lea juoidá man gohčodat antropoguovdilis duohtavuodávásiheapmi. Olmmoš ja dan viisodat lea vuodđun dan jurddašanvuohká.

Rašunalisma oaivilda ahte viisodat lea dat alimus instánsa mii giedahallá osku, diehtaga ja láhttema. Jurddašanvuogis leat ruohttasat greikkalaš antihkas. Mii lei áibbas dábálaš jurddašanvuohki filosofain dego Sokrates, Platon ja Aristoteles ahte olmmoš lea viissis sivdnádus ja ahte dat čuovvu jierpmi go bargá dahje doaimmaha áššiid. Jus olmmoš ádde

dahje ipmirda riehta, de bargá son riehta. Diehtu riektagis ja buoris doalvu riehta ja buorre daguide.

Kanta filosofiija lea maid buktán dehálaš humanisttalaš jurdagiid. Kant ieš lei risttalaš, son oaivvildii ahte min jierbmi sáhtii dadjat juoidá lpmila birra. Muhto su jurdagat ahte olmmoš lea guovddážiis, lea dehálaš elemeanta humanisttalaš árbevierus. Kanta filosofiija vuodđuda dasa ahte olmmoš fuobmá áiccuid bokte ja jurddaša jirpmiin.

Bisuhit birrasa ja luonddu lea moralaš geatnegasvuohta, oaivvildit humánaehtalaččat. Etihka ulbmil lea: Buorre eallin olbmuide. Danne leat olmmošvuoigat ja demokrátalaš stivrenvuoigat guovddážiis mainna bargat. Human-Etisk Forbund lea bargan ollu luonddugažaldagaiguin, dakkár áššiid bokte gos leat olmmošlašgaskavuodát dahkamuššan ja Amnesty International.

lešráđálaš olmmoš, olmmoš gii lea iesheanalaš ja friija bargá ovddasvástáduslaš daguid, mii lea dehálaš elemeanta humanisttalaš jurddašeami. Bajimuš jurdda lea oppa áigge ahte galgá leat buorre eallin eatnašiidda. Etihkas lea váldo oaidnu konsekveanssalaš, gos dáhttu buorre eallimii lea guovddážiis.

Humanisttat vuodđudit iežaset jurddašeami olbmo jierpmi ala. Muhto dat oaivvildit maid ahte olbmo jierbmi lea váilevaš. Ii leat vejolaš gávdnat vástádusaid buot eallima gažaldagaide. Lea vuoiggalaš ášši dovddastit go ii dieđe visot.

Humanisttaid sáhtta juohkit guovtti váldojovkui. Ovddit joavku lea agnostalaččat, mii bohtá greikkalaš sánis *agnosis* mii fas oaivvilda son gii ii dieđe. Sii oaivvildit ahte ii sáhte diehtit gávdnojit go fámut olggobealde olbmo, dahje lea go ipmil mii stivre buot. Sii mearridit ahte sii eai jáhke dasa ovdal go lea duođaštuvvon. Manjit joavku lea ateisttat. Sii eai jáhke ahte ipmil gávdno gii stivre máilmmi ja olbmuid.

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

eallin, dulkot, oskkoldatlaš, ii-oskkoldatlaš, eallinoaidnu, eallinoaidnohumanisma, humanisma, humanisttalaš árvvut, árvoaidnu, eallináddejupmi, ráđđet, olmmošoaidnu, eallinvuohki, etihka, norbma, ovttaskas olmmoš, jierbmi, geatnegasvuohta (plikt), vuoigatvuohta (rettighet), duohtavuohka, sekuleara (oskkoldatfriddja), sierrasajádat,

ođđaoskkoldatvuohta (nyreligiøstet), kritihkka, fundamentalisma, oalgeorganisašuvdna, vuodđudeaddji, buvttelit (komme til), luonddudieđa, dieđa, agnostalaš, návccat, rašunalitehta, oskkugovahallan, eahpádus (tvil), vuollegašvuohta (ydmykhet), dorvu (tilflykt)

Mo álggahit oahpahusa

Oahppit sáhttet geahččalit gávnnaht man ollu sániid nagodit ráhkadit EALLIN-sánis (eallin oaidnu, beatnateallin, jna)

Sáhttibehtet ságastit dan birra maid sánit/doahpagat mearkkašit, dahje áddejuvvojit.

Gažaldagat oahppogirjetekstii

1. Mii lea eallinoaidnu?
2. Mii lea eallinoaidnohumanisma?
3. Mii lea HEF?
4. Makkár áigumuš lea HEF:as?
5. Gii lei Kristian Horn?

Vástádušat

1. Dulkot olbmo eallima nu ollislaš geahččanbealis go vejolaš. Olbmuid ideat ja jurdagat das mo eallin lea.
2. Eallinoaidnu mii ii leat vuodđuduvvon ja čuovu oskkoldatlaš árbevieruide.
3. Human Etikkalaš Lihtu/Human Etisk Forbund
4. Dat galgá ovdánahttit humanismma ja bargat dan ovdii ahte olbmot ožžot praksisas eallit ja čuovvut ja čađahit humanisttalaš eallinaoinnu.
5. HEF vuodđudeaddji ja jođihii lihtu 20 jagi.

Gažaldagat digaštallamii

Oahppogirjjiis s 76 leat buorit digaštallan-gažaldagat.

Gos sáhtta lohkat eambbo?

<http://www.human.no/Skolesider/For-larere/8-10-arstrinn/>

Bargobihtát ohppiide

Eallinoaidnohumanismma teavsttat Oahppogirji s 78-83

Maid dadjá ML06S?

Váldooassi: Eallinoaidnu

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ságaskuššat iešguđetlágan teavsttaid mat ovdandivvot eallinoaidnohumanismma ja digaštallat eallinoaidnohumanisttaide áigequovdilis gažaldagaid
- válddahit váldoiešvuodaid ovttá eallinoainnus mii ii leat eallinoaidnohumanisttalaš

INTRO oahpaheaddjái

Eallinoaidnohumanismma teavsttat

Eallinoainnohumanismmas eai leat bassi čállosat ja teavsttat. Datte leat muhtin teavsttat ja muitalusat mat heivejit ja leat dahkkon eallinoainnohumanismma oahpaheami ja bajásgeassima várás. Teavsttat galget čalmustahttit eallinoainnohumanismma mánáide ja nuoraide. Muitalusat ja teavsttat sáhttet ovddastit fáttáid nugo gierdevašvuoda,

vuoggalašvuoda, kritihkalaš jurddašeami, friddjavuoda hábmet iežas oainnu man nu áššái, luonddugáhtten, čájehit beroštumi, searvevuoda, olmmoš- ja mánáid vuoigatvuodaid, ovddasmoraš, dieđa. ON olmmošvuoigatvuodat leat deháleamos humanisttalaš teavsttat. Dat leat dahkkon olbmuid dárbbuid mielde, ja leat jurddašuvvon ovttaskas olbmuide.

Deháleamos lea: *Don galggat earáide dahkat nu mo don vuorddát ahte earát dutnje dagahivččii*. Dát guoská buot beliide eallimis ja buot olbmuide, buot servodagaide ja báikkiide gos olbmot deaivvadit ja servvoštallet.

Eará eallinoainnoárbevierut

Norggas leat mánggalágan ii-oskkoldatlaš eallinoainnut. HEF (Human-Etisk Forbund) lea stuorámus, muhto eará ii-oskkoldatlaš eallinoainnut šaddet ja levvet dađis. Stuorát ja stuorát oassi Norgga álbmogis eai leat miellahtut Norgga girkus, eai ge eará osko- ja eallioaidnoserviiguin. Sisafárren ja oskku privatiseren (olbmot ohcet iežaset vástádusaid duohtavuolta-gažaldagaide) leat váikkuhan garrasit dasa. Seammás lea olbmo luonddus dárbu ohcat ovttamielalaččaid geaiguin searvat, digaštallat ja servvoštallat. Eallioaidnoservodagat nu go naturalistalaš eallioaidnu ja holistalaš eallioaidnu leat ovdamearkkat eallioaidnoservodagaide mat leat ásahuvvon manjmuš áiggiid lassin HEF:ii. Daid birra sáhtta lohkat s 80-83 oahppogirjjis.

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

Humanetihkkár, govahallat, dogma (cealkámuš mii lea šaddan “duohtan”, omd nu mo muhtin biibbalsánit), gustot, oppalaččat, gaskaneasvuolta (gjensidighet), oaivádus, gaskaneas ustitlašvuolta (gjensidig vennskapelighet), rášunalisa (jierpmálaš, fornuft), muosáhit (vásihit, oppleve, erfare), empiralaš (máilmmálaš), muosehuvvat (bli urolig), vuoigvuođa, jierpmálaš, deaivil, jurddavuodđu, lihttu, eallínáddejupmi, riekti, dovddiidus (erkjennelse), rievddalmas (særegen, iešguđet lágan), sorjjakeahtes (uavhengig), gáhppálat (eksemplar), ahtanuššan (personlig utvikling),

Mo álggahit oahpahusa

Eallinoaidnohumanisma ovddasta fáttáid dego; gierdevašvuođa, vuoiggalašvuođa, kritihkalaš jurddašeami, friddjavuođa hábmet iežas oainnu man nu áššái, luonddugáhttema, čájehit beroštumi, searvevuođa, olmmoš- ja mánáid vuoigatvuođaid, ovddasmorraša, dieđa.

Sáhttibehtet guorahallat muhtun sámi lávllateavsttaid ja diktagirjjiid. Leat go daid gaskkas teavsttat mat ovddastit bajábealde namuhuvvon fáttáid, ja sáhtášedje heivet eallinoainnohumanisttalaš teakstan?

Teavsttat mat heivejit: Paulus Utsi, Synnøve Persen, Inga Ravna Eira, Mari Boine, Áillohaš (Beaivi áhččásan), Giellavealgu Antologijja joatkkaskuvlii. Universitetsforlaget. 1986.

Gažaldagat oahppogirjetekstii

1. Mo olmmoš eallá ja birge áššiiguin maid ii dovdda, oaivvildii Horn?
2. Maid, oaivvildii Horn lea dábálaš boasttuvuohta maid olmmoš dahká iežas govahallamiin?
3. Mii lea naturalisttalaš eallinoainnus guovddáš áddejupmi?
4. Mii lea holistalaš eallinoainnus guovddáš áddejupmi?

Vástádušat

1. Son hutká ja govahallá.
2. Gáibida ahte dat galget gustot buohkaide earáide.
3. Duohtadilli lea dušše dat maid sáhtá guoskat, vásihit, mihtidit ja vihkket
4. Buot gullá oktii ja mii leat oassin dan oktasaš vuoigŋalaš duohtadilis. Olbmui galgá leat riekti ja vejolašvuota ohat ja eallit iežas eallinoainnuin.

Gažaldagat digaštallamii

Mii lea sámi luondduoskkoldaga guovddáš jurdda? Makkár eallinoidnui livčče sámi luondduosku heivet?

Gos sáhtta lohkat eambo?

<http://www.holisme.no/>

Bargobihát ohppiide

Gehččet filmma: Sofies verden. 1999. Dán filmma bokte oahppá ollu humanismma historjjálaš dáhpáhusaid birra. (Athen, Sokrates, renesánsa ja čuvgehusáiggi)

Lohket girjji: Ja, idja ii galga šat leat. Elle Márjá Vars. Dás bohtá ovdan riidu gaskkal humanisttalaš ja oskkoldatlaš árvvuid ja guottuid. Ságastallet girjji sisdoalus go lehpit lohkan dan.

Čuoččuhusat

Duostat go čájehit earáide maid mii duođai oaivildit? Oahpaheaddjis leat muhtin čuoččuhusat. Oahppit čohkkájit riekkisin. Son gii lea ovttaoaivil čuoččuhusain čuožžila, ja son gii ii leat ovttaoaivil, čohkká. Dáinna hárvhusain besset oahppit hárvhallat smiehttat maid sii oaivildit ja duostat čájehat dan earáide.

Čuoččuhusat:

- Nuorat geavahit menddo ollu áiggi facebookas
- Oahpaheaddjit addet menddo uhcán leavssuid/ruovttubargguid
- Rumašlaš hárvhallan lea dearvvašlaš
- Buot nuoraidskuvllaoahppit galggašedje ieža njuvdit niestti
- Ceahkkelanja galggašii čihahit eambo
- Ahkemearri oastit duhpáha lea menddo allat
- Rávisolbmot eai astta nuoraiguin háleštit/ságastit

Oskkoldatkritihkka Oahppogirji s 84-87

Maid dadjá ML06S?

Váldooassi: Eallinoaidnu

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ovdandivvut iešguðetlágan eallinoaidnoárbevieruid oskkukritihkka-ovdamearkkaid

INTRO oahpaheaddjái

Oskkoldatkritihkka

Dovdomearka ođđaáigásaš ja demokráhtalaš servodahkii lea ahte addo sadi gelbbolaš ja dárkilis oskkoldatkritihkkii, man vuodđun lea sihke luonddudieđa, filosofiiija, teologiiija ja oskudieđa.

Mánngga láhkai osku hálddaša servodaga kulturárbbi, ja orru leamen juoga mii deavdá dalááigikultur- dárbbu. Dađe bahát oaidnit ahte oskkoldatlaš beroštumit seaguhuvvot otná politihkalaš giččuide. Mánngasat sáhttet áddet dahje ipmirdit ahte osku lea riidogaskaoapmi. Seamma láhkai sáhtta leat geasuheaddjin ja cahkkeha irrationála fanatisma.

Muhtin oskkoldagat ja eallinoainnut eai leat mielas addit saji kritihkkii, danin go vuodđuduvvon ipmillašvuhtii ii bastte kritihkka. Morálalaš vuodđuduvvon oskkoldatkritihkka ii boađe leat juoga mii deaivva ovttaskas oskku olggobealde, muhto baicce leat juoga mas lea vuodđu iežas oskku morálaáddejupmái.

Oskkoldatkritihkas ferte danin leat vuodđu maid ovttaskas osku sáhtta dohkkehit dego sin iežas. Dákkár kritihkka ii sáhte hilgut dego ii áššáigullevažžan dahje ii leat ádden. Dát dagaha morálalaš vuodđuduvvon oskkoldatkritihka buoret oskkoldatkritihka hápmiin go dat mii oanehaččat čilge oskku čujutkeahtta oskkoldatlašášiide.

Dákkár kritihkka ii leat geasuheaddji sidjiide geat oaivvildit sin posišuvdna ii leat boastut. Lea ágga jearrat go geahččala addit gova ahte posišuvdna lea boasttuvuođa haga. Leago dás sáhka fápmoáigumušas?

Eaktun ovddidit siskkáldas árttalaš oskkoldatkritihka, lea ahte nákke earuhit sin áddejumi ja dan ráddjehusa ja muhtimin jorggosisdoalu gaskkas ja ieš ášši nuppi bealde. Ferte sirret oskkoldaga ja dan sosiála doaimmaid gaskkas, resurssaid ja árbevirolaš- ja lágiduvvon áddenhámiid gaskkas, ja dat áigeguovdilis geavaheapmi.

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

Mánngabealát, áitta, kritihkalaš, ieškritihkka, oskusearvi, njunuš, váikkuhus (konsekvens),vuolggasadji (utgangspunkt), oskkoldatoaidnu, sekuleara (ii-oskkoldatlaš, máilmmálaš), olahit (oppnå), ovdagáttut (fordommer), rabasvuohta, dialoga, doaba (sátne), illušuvdna (gáddu, govva), badjelunddolaš, vuoiggalašvuohta (rettferdighet), dovdomearkkat

(kjennetegn), duođastus, dovddut, objektiivá (áššálaš, ii váldde beali, upartisk), rašunealla (duohta, jierpmálaš), eahperašunealla (ii-jieprálaš, fornuftsstridig, planlø)

Mo álggahit oahpahusa

Makkár astoáiggedoaimmat gávdnojit ohppiid birra? Čuoigan, spábbačiekčan, lohkan, filmmaid geahččat, riiden, eará lášmmohallan, dánsun, klubba, mohtorcross, čuojahanjoavku, ? Juohke oahppi galgá árvoštallat ovtta astoáiggedoaimma. Árvoštalladettiin ferte ohcat dieđuid ja ságastit olbmui geat čuvvot astoáiggedoaimma. Ovdal go árvoštallagohtá ferte mearridit áigu go gávnnahit mii dat *lea*, vai maid dat *dahká*. Loahpas sáhttet oahppit árvoštallat leat go sii oahppan maidege dahje fuomášan áššiid maid eai ovdal leat smiehttan dahje jurddašan dán astoáiggedoaimma birra.

Ulbmil dáinna bargguin lea fuomášahttit ohppiid ahte áššit eai soaitte álo leat nu mo mii jáhkkit/gáddit. Lea buorre rabasvuodain iskat áššiid/doaimmaid/jurdagiid/dieđuid ovdal go dahká iežas oaivila dan ektui.

Gažaldagat oahppogirjetekstii

1. Manne lea dehálaš ahte mánggabealat kritihkka čađahuvvo oskkoldagain ja eallinoainnuin?
2. Mii lea oskkoldatkritihkka?
3. Maid berre oskkoldatkritihkar vuosttamužžan jearrat alccesis?
4. Maid oaivildii Karl Marx oskkoldaga birra?
5. Maid oaivildii Sigmund Freud oskkoldaga vuodđun leat?
6. Maid Bertrand Russell oaivildii oskkoldaga birra?

Vástádušat

1. Vai oažžu buori fágalaš áddejumi oskkoldagain ja daid ovdanbuktimiin.
2. Oskkoldatkritihkka guorahallá ja iská muhtin oskuservodaga sisdoalu ja praksisa
3. Maid son háliida olahit kritihkain.
4. Olmmoš báhtara oskkoldahkii go eallin šaddá lossat ja hástaleaddji. Dat lea vahágin olbmuide go dat dahká ahte olbmot šaddet fuollameahtumat ja eai beroš bargat servodaga ovdánahttinbargguid.

5. Oskkoldat ja nevrohtalaš váttisvuodát olbmuiin laktásedje oktii. Nu sáhtta olmmoš geavahit oskkoldaga birgehallet eallindilis (veahkaválddálašvuodas, jna).
6. Oskkoldat lea huksejuvvon dušše dovduide. Dan ii sáhte duođaštit. Dat šaddá dalle eahperašunealla.

Gažaldagat digaštallamii

Mii lea oskkoldat?

Maid dahká oskkoldat?

Sáhtta go olmmoš eallit oskkoldaga dahje eallinoainnu haga? Manne , manne ii?

Gos sáhtta lohkat eambo?

<http://fritanke.no/>

Bargobihtát ohppiide

Čállet oanehis biografiija Karl Marx, Sigmund Freud dahje Bertrand Russella birra. Ohcet dieđuid giehtagirjjiin ja interneahhtas.

Dáidda ja musihkka mat speadjalastet humanismma

Oahppogirji s 87-89

Maid dadjá ML06S?

Váldooassi: Eallinoaidnu

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- dovdat ja válddahit humanisttalaš ideaid ja árvvuid dáidagis, arkitektuvrras ja musihkas

INTRO oahpaheaddjái

Eallinoaidnohumanismmas eai leat dihto historjjálaš teavsttat, musihkka, govvosat ja arkitektuvra. Datte sáhtta dadjat ahte buot mii govvida dábálaš olbmuid dovdduid, eallima, saji luonddus, rahčamušaid ja olmмоšlaš ja eará ealibiid oktavuodaid leat eallinoaidnohumanismaide návddašanveara ja sáhtta riggodahttit sin eallima.

Dáidda mii guoskkaha ovddasmorraša, friddjavuođa vuollásteami fámuiguin ja luonddu čábbodaga leat humanisttalaš fáttát. Maiddái dáidda mii fátmasta mánggabealatvuođa, árvvusatná iešguđet ovttaskasvuođaid ja vuostálastá totalitára jurddašemiid, leat humanisttalaš fáttát. Humanisttalaš dáidda ii leat čatnon áigodagaide dahje gos máilmmis dat leat dáhkkon.

Musihkas lea dakkár iešvuohta ahte dat dahká čanastagaid olbmuid gaskka. Beroškeahhtá das makkár eallinoaidnu, giella, kultuvra dahje oskkoldat leš. Musihkka lea dáiddaovdasbuvtta maid olbmot geavahit juogadit ilu, ráhkesvuođa, áibbašeami ja morraša. Musihkkárat leat ráhkadan musihka ja lávllateavsttaid main leat čielgasat dieđut , vuoiggalašvuođa, friddjavuođa, servodatkritihkka, ovttaseallin ja eará olmmošlaš oktasaš beroštumit fáddán. Musihkka lea fámoláš media das ahte gáibidit vuoiggalaš meannudeami ja fuomášahttit servodatlaš vearddaguid ja historjjálaš dáhpáhusaid.

li gávdno dihto arkitektuvra mii válddiha humanisttalaš ideaid. Sáhtta goit dadjat ahte arkitektuvra lea rievdan áiggiid čađa dađe mielde mo olmmošoaidnu ja humanisttalaš árvvut leat leavvan servodagas. Ássanbáikkít ja dálut leat hábmejuvvon nu ahte orrun galgá leat buohkaide buorre ja heivvolaš.

Guovddáš fágadoahpagat dán oasis

Estetihkka (čábbodat), dáidda, seremoniija, oaiváduvvon (vuolgán), atnit fuola (beroštit), vuolánjeaidi (undertrykkende), mánggabealatvuohhta (mangfoldighet) totalitáralášvuohhta (totalitærhet), gaskkustit (formidle), ideála (nu mo galggašii leat), gáibáduš, máidnut (priser), áibbašeapmi (savn, lengsel), vuostálastit (motarbeide), dáiddaduodji (maleriija, duodji, lávlla, .. buot mii lea duddjojuvvon áicama, fuomášahttima ja návddašeami várás), dáiddár, doarjut

Mo álggahit oahpahusa

Oahppit sáhttet válljet muhtin fáttá mii muitala servodatlaš dáhpáhusaid gos olmmošárvu lea dulbmojuvvon ja olbmot leat gillán eahpevuoiggalašvuođa (omd dáruiduhttináigi, Álttá-Guovdageainnu dulvadeami, mišuneren, apartheid, kolonialisma, holocaust, soahti, oaguheapmi, terrorisma) sámis dahje eará guovlluin máilmmis. Das ráhkadit juogalágan

govvádáidaga. Sárgun, málen jna. Dáhpáhusat sáhttet leat sihke ođđaáiggis, dálááiggis ja historjjálaš áiggis.

Gažaldagat oahppogirjetekstii

1. Mii lea guovddážiis humanisttalaš dáidagis (musihkas, govvádáidagis ja arkitektuvrras)
2. Man láhkai sáhttit dadjat ahte dáidda atná fuola olbmui?
3. Makkár dáidda ovddasta humanisttalaš árvvuid/ideáldaid?

Vástádusat

1. Olbmo sadji luonddus ja oktasaš olmmošlaš dovddut nu mo illu ja ráhkisvuohta.
2. Dat lokte oidnosii ja fuomášahtta vuolusnjeaidi fámuidd.
3. Dáidda mii bokta olbmo illudovddu, ráhkisvuođa, áibbašeamii ja morraša, dahje vuostálastá totalitáralašvuođa ja ovttaláganvuhtii hábmema.

Gažaldagat digaštallamii

Mari Boine, Áillohaš, Deatnogáttu Nuorat leat buohkat rahčan ja musihka bokte čuvgehan ja vuostálastán vealaheami. Lohket muhtin sin teavsttaid. Man láhkai sin teavsttat vuostálaste vealaheami ja eahpevuoiggalašvuođa.

Mari Boine: Jearrat biekkas: <http://www.youtube.com/watch?v=08iPMmWghZc>

Mari Boine: li šat duolmma mu: <http://www.youtube.com/watch?v=93n4c6FUtd0>

Gos sáhtta lohkat eambo?

Bargobihtát ohppiide

Guldalehket Beethovena 9. Symfoniiija: http://www.youtube.com/watch?v=x_xOT-AZB9g

Beethovena 9. Symfoniiija lea dohkkehuvvon EO musihkkan máidnut humanisttalaš árvvuid miehtá Eurohpá.

Geahččalehket gávnnaht eará eamiálbmogiid musihka, bácciid ja dáidaga. Maid dat čájehit?